

משפט הסמיכה וקורותיה.

א

ענין הסמיכה בכלל.

השם סמיכה, במשמעות מלאו ידי חכמי העם ושופתיו לדון ולהורות בכל דבר דת ודין, נמצא בפעם הראשונה בתוספתא (ריש סנהדרין), שהובאה גם בבבלי (סנהדרין, י"ג, ב') ובירושלמי (פ"א, ה"ג, 1), ושם הנוסחא סמיכות, כדי להבדיל בינה ובין סמיכת הפר, ואמרו שם בפרוש: לא סמיכה היא סמיכות. וכן נזכר השם סמיכה בבבלי בדברי האמוראים (כתובות, קי"ב, א'; סנהדרין, י"ד, א'). אבל בירושלמי נשתמשו תמיד במקומו בשם מְנוּי ואמרו: תמן (בבבלי) קריין לְמִינוּיָה סמיכותא (שם). סמיכה זו לא היתה נעשית ביד, כמו שאפשר היה להוציא מן האמור ביהושע: „ויסמוך את ידיו עליו“, כי אם בקריאת שם בלבד, שהיו נוהגים לנסמך תאר הכבוד רבי (סנהדרין, י"ג, ב'). וכשמך רבי עקיבא את רבי מאיר, אמר לו: שב רבי מאיר (ירושלמי, שם). את הנסמך היו מכנים בשם זקן: סמך שם חמשה זקנים (סנהדרין, י"ד, א'), אין ממנין זקנים בחוצה לארץ

(1) „סמיכת זקנים“ שבמשנה וכן אותה שבתוספתא ענינה, לפי היוצא מדברי הבבלי והירושלמי במקומם, סמיכת זקני העדה את ידיהם על ראש פר העלם דבר של צבור, וכן פרוש רש"י במשנה, אבל הרמב"ם בפרושו למשנה יאמר, שהכונה למנוי זקנים וסמיכתם. ילכאורה נראה כן מדברי הבבלי: תנא, סמיכה וסמיכת זקנים בשלשה. מאי סמיכה ומאי סמיכת זקנים? אמר רבי יוחנן: מיסמך סבי (י"ג, ב'). הלשון „מיסמך סבי“ נראה, שהוא מוסב על סמיכת זקנים הנזכרת לאחרונה ושהוא תרגום מדויק ממנה. אבל מצאתי להרמ"ה בחדושו לסנהדרין גירסא אחרת, והיא: „אמר רבי יוחנן סמיכה מיסמך סבי“, ובכתב-יד קמברידג', המובא בדקדוקי סופרים, הנוסחא: מאי סמיכה ומאי סמיכת זקנים? בשלמא סמיכת זקנים סמיכת פרים כדאמרן, אלא סמיכה גופא מאי ניהו? אמר רבי יוחנן וכו'. וכן היתה הגירסא לפני רבי יהודה הברצלוני, אלא שדבריו צריכים תקון קצת, וזה לשונו: „ותנינן בסנהדרין בפ"ק: [סמיכה], סמיכת זקנים ועריפת העגלה בשלשה. מאי סמיכה [ומאי סמיכת זקנים?], בשלמא סמיכת זקנים

ירושלמי, סוף בכורים), איני מכירך זקן (ירושלמי, מו"ק, פ"ג, ה"א), כך יהיו בני מקדשין את השנה על-ידי זקן (פסיקתא, פ' החודש), וכן דרשו על הפסוק: ולא יהיה זקן בביתך, שאין נסמכין לבית עלי (סנהדרין, י"ד, א'), וכאשר נראה עוד לפנינו, כך דרש רבי זירא את המקרא: ונגד זקניו כבוד (1).

בזמן מאוחר, כשעמדה כת הקראים, שהחזיקה רק בתורה שבכתב, השתדלו חכמי הרבנים להראות, שהתורה שבעל-פה קבלה היא איש מפי איש עד משה רבנו, ומקצתם הוסיפו ללכת עוד הלאה ולומר, שגם הסמיכה נמשכת כשלושלת ארוכה בלי הפסק מימות משה עד רבי הלל, שהיה בימי אביו ורבו. משה רבנו סמך יהושע ביד, שנאמר: ויסמוך את ידיו עליו ויצוהו, וכן השבעים זקנים משה סמכם והשרה עליהם שכינה, ואותן הזקנים סמכו לאחרים ואחרים לאחרים, ונמצאה הסמיכה איש מפי איש עד בית דינו של יהושע ועד בית דינו של משה רבנו (רמב"ם, הלכות סנהדרין, פ"ד, ה"א). אבל אין זכר לזה בתלמודנו. וכבר שאלו בבבלי: מיסמך סבי מנלן? (2) ולא מצאו לזה כל רמז בתורה, כי כפי מה שהשיבו שם אין להביא ראיה מן המקרא האמור ביהושע: ויסמוך את ידיו עליו ויצוהו (שהביא הרמב"ם בהמשך דבריו), דאי הכי תסגי בחד" (סנהדרין, י"ג, ב'), ולא מצינו גם במדרשים, שיביאו מפסוק זה אפילו בדרך אגדה כל רמז לסמיכה. וקרוב לשפוט, שהבינו

סמיכת ר' (צ"ט: כרים, כמו שתקן הרשז"ח), כדאמרינן, אלא סמיכה מאי היא? אמר רבי יוחנן: מסמכי סבי. [אמר ליה אבבי לרב יוסף] מסמכי סבי מנלן? וכו' (ספר השטרות, צד 132). ופרוש זה, סמיכת זקנים היא סמיכת הפר, ממקומו הוא מוכרע, מדברי המשנה והבבלי (כפי מה שהובאה בספר השטרות, ולפינו בתוספתא נשמטו המלים «ועריפת העגלה») שאמרו: סמיכת זקנים ועריפת העגלה בשלשה, דברי ר"ש, ר"מ אומר: בחמשה, — כי רק בשני דברים אלו יש מחלוקת בין ר"מ ור"ש (בתורת כהנים, ויקרא פ"ו, ספרי שופטים, פסקא כ"ה, והן הבבליות שהובאו בבבלי ובירושלמי) ולא במנוי זקנים. מטעם זה אין מקום גם לדברי הר"ע מברטנורא האומר, שבסמיכת זקנים נכללו גם סמיכת כרים גם מנוי זקנים.

(1) בית-דין של סמוכין נקרא בגמרא (אבל לא במשנה ובבבליות) בשם אלהים: אלהים בעיני וליכא (ב"ק, פ"ד, ב').

(2) כך נראית בעיני הנוסחא העיקרית, שהשאלה היא על הסמיכה בכלל, היכן היא רמוזה בתורה. שמחתי לראות אחר-כך גירסא זו ופרושה אצל אחד מגדולי הקדמונים, הרמ"ה בחדושי סנהדרין, שכתב: «אמר ליה אבבי לרב יוסף, מיסבך סבי מנלן, דבעי סמיכה». וכנראה, כך היתה הגירסא בספר השטרות לרבי יהודה בן ברזילי שהבאנו למעלה: מיסמך סבי מנלן? אי מדכתוב וכו' (צד 132), אבל בנוסחאותינו הגירסא: «מיסמך סבי בשלשה מנלן?» ולפי זה אין השאלה על הסמיכה בעיקרה, כי אם על המספר שלה. אבל הגדון רהוק מן הראיה כל-כך, עד שקשה לחשוב, שיעלה על לב איש אפילו רגע אחד להביא ראיה מן המקרא, שהפכו מפורש ובוטל כל-כך, עד שפל איש יפיר מיד שאינו אלא ראיה לסתור. לא כן הדבר, אם נאמר, שהשאלה היא על הסמיכה בכלל, כי אז אפשר באמת בהשקפה ראשונה למצוא לה ראיה מן המקרא הזה, שסמיכת הרב לתלמידו כתובה שם מפורש, אלא שלאחר העיון אין פרטיה ותנאיה הצודדים מכנינים היטב.

סמיכה זו כהנחת ידים לברכה, וכדרך שמצאנו ביעקב, שברך את אפרים ומנשה בהנחת ידיו על ראשם, ואמרו בספרי זוטא (הוצאת ד"ר חרווויץ, דף 162, מובא בילקוט במקומו): וסמכת את ירך עליו: „שיתברך תלמודו על ירך“, וכדבר האמור במקום אחר: ויהושע בן־נון מלא רוח חכמה, כי סמך משה את ידיו עליו. והנה הרמב"ם בעצמו בפרושו לַמִּשְׁנָה ראש סנהדרין ובהלכותיו פ"ד הי"א אומר, שאם יתקבצו עתה חכמי ישראל בארץ־ישראל, יוכלו לסמוך אחד מתוכם ולהחזיר את הסמיכה לַיְשֵׁנָה. ואם כן, אין כל מעצור לומר, שגם הסמיכה הראשונה נעשתה בדרך כזה, שבית־דין הגדול שב רושלים, אף־על־פי שלא היה סמוך, תקן את הסמיכה, שנעשתה לחוק מן היום ההוא ומעלה. אבל יהיה איך שיהיה, הרשמים הראשונים מן הסמיכה במעשה אינם מתגלים לנו אלא בסוף ימי הבית השני. הראשון מן הנשיאים שנת בן הוא רבן גמליאל הזקן, והחכמים הקרואים בשם רבי, שהוא הסימן לסמיכה, מאוחרים עוד יותר ממנו, וכמו שכבר העירו על זה רב שרירא ורב האי בתשובתם (המובאה בערוך ערך „אביי“), שאמרו: „ופשט הדבר (קריאת שם רבי) מתלמידי רבן יוחנן בן־זכאי ולהלן“, ומדברי הירושלמי, שנביא עוד מעט, נראה, שהראשון שמצאנוהו ממנה וסומך זקנים הוא רבן יוחנן בן־זכאי (1).

הסמיכה לא היתה נעשית אלא בשלשה (תוספתא ריש סנהדרין והובאה בבבלי ובירושלמי במקומם). ונראים הדברים, שזו תקנה מאוחרת ובתחלה היתה הסמיכה כשרה ביחיד, ולכן לא נזכרה במשנה בין הדברים שטעונים שלשה. וכן מצינו ברבי יהודה בן־בבא, שסמך חמשה זקנים (סנהדרין, י"ד, א'. ומה שאמרו שם: אחרינו הו בהדיה, אינו אלא לכוון את הדברים עם המנהג שהיה נוהג ביניהם).

ואמרו בירושלמי: „בראשונה היה כל אחד ואחד ממנה את תלמידיו, כגון רבן יוחנן בן־זכאי מנה את רבי אליעזר ואת רבי יהושע, רבי יהושע מנה את רבי עקיבא, ורבי עקיבא מנה את רבי מאיר ואת רבי שמעון“ (סנהדרין, שם). מסתימת לשונם „רבן יוחנן בן־זכאי מנה וכו“ (אם לא נדחק ונאמר גם כאן: אחרינו הו בהדיה) וממה שאמרו אחר־כך:

(1) במשנה (חגיגה, פ"ב, מ"ב) נחלקו חכמי הוגות מימות יוסי בן־יועזר עד חלל ושמאי, ועד בכלל, שיש מהם אומרים „לסמוך“, ושכנגדם „שלא לסמוך“. כל המפרשים מהלטיים, שהפונה לסמיכת קרבן במועד. כנגד פרוש זה יצא הרב ד"ר סידון בספר „תהלה לדוד“ (ברסלא, צד 358 והלאה) משני טעמים: האחד, שלא נזכרה כלל במשנה זו מלך „במועד“, והשני, שקשה להבין, שנמשכה המחלוקת בענין זה זמן ארוך כזה, ולכן יחליט שהפונה לסמיכת חכמים. וכבר הקדימו בפרוש זה הרמ"ל לַיְצִיעֵנְבֵלוֹם (במאסף החדשי „וואַסכאָד“ לשנת 1882, חוברת ג'). אם השערה זו נכונה, יצא לנו ממנה, שסמיכת חכמים לא נתקבלה במעשה אלא לאחר הלל ושמאי, וכמו שבאמת לא מצאנו את הרשם הראשון מן הסמיכה אלא אצל רבן יוחנן בן־זכאי.

„נשיא שְׁמֵנָה שלא מדעת בית-דין מְנוּי מְנוּי“, נראה, שבתחלה היתה הסמיכה ביחיד.

מדברי הירושלמי אלו נוכל ללמוד עוד כמה דברים בענין התפתחות הסמיכה. שם להלן נאמר: „חזרו וחלקו כבוד לבית הזה, ואמרו, בית-דין שְׁמֵנָה שלא לדעת הנשיא אין מְנוּי מְנוּי, נשיא שְׁמֵנָה שלא לדעת בית-דין מְנוּי מְנוּי, חזרו והתקינו שלא יהא בית-דין ממנה אלא מדעת הנשיא, ולא יהא הנשיא ממנה אלא מדעת בית-דין“. תקנה ראשונה נופלת על-כרחנו בימי רבי שמעון בן-גמליאל או בימי בנו רבי יהודה הנשיא, שהרי רבי עקיבא מנה עוד בעצמו את רבי מאיר ואת רבי שמעון. וקרוב בעיני יותר, שהיה הדבר בימי רבי ואֵלִיו הפונה בלשון „לבית הזה“⁽¹⁾ (וכן דעת גרץ בספרו, ח"ד, ציון כ"ב). אך מה ראו על-ככה להוציא משפט הסמיכה מידי החכמים, שהיה בידם יותר לדעת כשרונות תלמידיהם והלך-רוחם? אלא זה קשה להשיב עליה בברור, אבל אפשר למצא לה פתרון בדרך השערה, בדברי ימי העם ובתנאי חייו בעת ההיא. לרגלי השממון הנורא, שהיה בארץ אחרי מפלת ביתר, ולרגלי הגזרות הקשות, שגזר אדריאנוס על ישראל, ראו חכמי ישראל את עצמם אנוסים להמלט על נפשם מחמת המציק לכל רוחות השמים. וסכנה גדולה היתה נשקפת לאחדות העם ולישוב הארץ, אם יברא לו כל אחד מן החכמים במקומו מרכז מיוחד לעצמו, בלתי תלוי וקשור עם המרכז הראשי, שהיה מאחד את כל ישראל בארץ אבותיו, וכדרך שאנו רואים את הרשם החזק, שעשה בפרק ההוא מעשה חנניה בן אחי רבי יהושע, שהתיר לעצמו לעפר שנים ולקבוע חדשים בחוץ-לארץ. הדאגה הזאת לקיום עמם ודתם יכולה היתה לעורר בלב בחירי העם מחשבות, להגביל את זכות היחידים לטובת העם כלו ולהוציא משפט הסמיכה מיד חכמי הדור ולמסרה לרשות הנשיא מנהיג-העם. וליתר זהירות הגבילו גם את זכות הסמיכה ועשו בה מדרגות מדרגות. הגבוהה שבכלן היתה הרשות לדון דיני קנסות: קרי ליה רבי ויהבון ליה רשותא למידן דיני קנסות (סנהדרין, י"ג), וכן הישיבה בסוד העבור; ורבי אלעזר, שכבר היה סמוך, שמח שמחה גדולה בשעה שהושיבוהו בסוד העבור, ואמר: פלטי לי מתלת (כתובות, קי"ב). זכיות כאלו נתנו רק ליחידי סגולה, אבל ליתר ההכמים נתנו רק את הרשות להורות ולדון במקצוע אחד בלבד, אף-על-פי שהיו ראוים לכל הדברים: ממנין זקנים לדברים יחידים, להתיר נדרים, לראות כתמים ומומי בכורות (ירושלמי, חגיגה, פ"א, ה"ח). לרבה בר-בר-חנה נתן רבי את הרשות לדון (דיני ממונות) ולהורות (דיני אסור והיתר) ולהתיר בכורות, ולרב הרשה רק לדון ולהורות (סנהדרין, ה'), ולדברי הירושלמי—להתיר נדרים ולראות כתמים, וכשמת רבי

(1) הרמב"ם (הלכות סנהדרין, פ"ד, ה"א) מטב מלות הבית הזה להלל הזקן. אבל מן הירושלמי יוצא, שעל-ב-פנים נעשתה תקנה זו לאחר זמנו של רבי עקיבא, כאשר אמרנו.

ובא לפני בנו שירשהו לראות בכורות, השיבו: איני מוסיף לך על מה שנתן לך אבא (ירושלמי, שם). ויש שהיו ממנים זקנים „לימים” ומלאו את ידם לזמן קצוב, לעשות את כל הדברים שטעונים סמיכה, ולאחר שעבר הזמן פקע כחם (ירושלמי, שם).

והנשיאים היו משתמשים בזכות שנתנה בידם, ולא היו סומכים אלא חכמים, שתפנו רוחם ומצאו את לבבם נאמן לפניהם. „רבי הוה ממני תרין מנויין”, וגם אותם רק „לימים”, ואם מצא אחר־כך שאינם ראויים לכך, היה מעבירם: „אין הוון כדיי, הוון מתקימין, ואין לא — הוון מסתלקין” (ירושלמי, תענית, פ”ד, ה”ב) 1. את רבי חנינא לא רצה לסמוך, מפני שהשיבו פעם אחת ברבים (שם), ואת בר־קפרא, מפני שפעם אחת חמד לו לצון בפניו בבך אלעשה חתנו (ירושלמי, מו”ק, פ”ג, ה”א). וקרוב מאד בעיני, כי גם מיהודה וחזקיה, בני רבי חייא, מנע את הסמיכה, מפני שפעם אחת, בטעם היין, הטילו קוצים בעיניו (סנהדרין, ל”ח, א’), ולכן יקרא הראשון תמיד בשם „בירביי”, שכפי מה שהוכחתי במקום אחר הוא פחות במדרגתו מן התאר רבי, והשני בשמו לבד. אבל רבי בעצמו שנה את דעתו לפני מותו, ובשעה שמסר סדרי נשיאות לבנו ואמר לו: נהוג נשיאותך בורים וזרוק מרה בתלמידים (כתובות, ק”ג, א’), לא חדל מלצוות עליו, שלא ירבה לדקדק כמוהו בסמיכה, ולא ימנענה מן הראויים לה: „את לא תעביד כן, אלא מני כולהון כחדא” (ירושלמי, חגיגה, שם). ובאמת מצינו בימי בנו של רבי את רבי יהושע בן־לוי ממנה את כל תלמידיו סמיכה גמורה לכל דבר (שם). אבל לעומת זה היה בן־בנו, רבי יודן נשיאה, מקפיד מאד בענין זה, ורבי יוחנן, הגדול באמוראים, שהיה בבית דינו ובן־ביתו (רבי יוחנן דבי נשיאה, סוטה, כ”א), היה מצטער על כמה חכמים, שהשתדל לסמכם ולא עלתה בידו (סנהדרין, י”ד, א’). כדבר הזה אנו רואים גם בזמן מאוחר יותר, בימי רבי יהודה נשיאה השני: ואף רבי יונה הוה בפיתקא, ולא קבל עליו מתמני, ואמר, עד דמתמני רבי זמינה רבי (ירושלמי, סוף בכורים) 2. דעת חכמים לא היתה נוחה מהגבלות אלו. רבי יוחנן היה מצטער על רבי חנינא ורבי הושעיא, שלא נסמכו (סנהדרין, שם), ורבי אבהו תלמידו יביע התמרמרותו בדברים נמרצים יותר: מי יגלה עפר מעיניך, רבי יוחנן (שהיה בבית דינו של רבי יהודה נשיאה), אבהו דמרגלוי (שהיה עקב לרגלים) איתמני, שמעון דמעפוריא (שהיה מעפורת ותכשיט

1) מסדר דברים אלו במדרש קהלת (פסוק „כי העשק יהולל חכם”) הבין מלת „נסתלקין” במשמעות „מיתה”, וכתב „דמכין”. ושם נוספו אחרי מלת „תרין מנאיין” המלות „בכל שנה”.

2) פרוש, עד שיתמנה רבי זמינא, שנזכר קודם לכן, להקרא רבי, וכדרך שאכרו: שנתמנה אדם פרנס על הצבור (קדושין, ע’), ולפנינו הגירסא: דיתמני ומינה ר’, ונתקשו בה המפרשים, ורבי זכריה פראנקל (מבוא הירושלמי, ערך ר’ זמינא) מוהק את מלת ר’ השנית בלא צורך.

לראשו) לא איתמני (ירושלמי, סוף בכורים 1). ורבי זירא מעביר תחת שבתו הקשה את מעשי הנשיאים בכלל בענין הסמיכה: „כמה חסידים ובני תורה, שהיו ראויים ליימנות, כגון יהודה ב"ר יחזקיה, עליהם הוא אומר, וגם לאחרונים (שיהיו לא יהיה להם זכרון), אבל לעתיד לבוא הקב"ה עתיד להמנות (צ"ע: למנות) לו חברה של צדיקים משלו ומושיבין אצלו בישיבה גדולה, שנאמר (ישעיה, כ"ד): וחפרה הלבנה ובושה החמה וגומר ונגד זקניו כבוד, ונגד מלאכיו ונגד גדודיו ונגד כהניו לא נאמר, אלא ונגד זקניו כבוד (מדרש קהלת, פ"א, פסוק אין זכרון). פונת רבי זירא ליהודה וחזקיה 2), הידועים לנו שלא זכו לסמיכה, ולפיכך נקרא הראשון תמיד בשם „בריבי" (בבבלי), בירבי או בי רבי (בירושלמי) ובראשי תבות ב"ר (ירושלמי, בכורים, פ"ב, ה"ג), ורבי זירא אומר עליהם, שמהם וכיוצא בהם ימנה לו הקב"ה חבורה מיוחדת וישיבה גדולה, שהחמה והלבנה, המאורות הגדולים וראשי החכמים, יבושו מהם, וכבוד יהיה לחבורה זו כנגד הזקנים הסמוכים 3).

אבל לא זו בלבד, שכמה חסידים ובני תורה לא זכו לסמיכה, מפני שלא היו רצוים לאנשי בית הנשיא, שאי אפשר שלא השפיעו על הנשיא בעצמו, מדעתו אם שלא מדעתו, אלא אף זו, כי לא פעם אחת קרה, שנתמנו אנשים שלא היו ראויים לכבוד הזה כלל. „הנהו דבי נשיאה אוקמו דינא דלא גמיר, א"ל ליהודה ב"ר-נחמני, מתורגמניה דריש לקיש: קום

1) יש להתבונן על שני השלשון בבבלי שם: על רב חנינא ורב הושעיא, שהיו יושבים בארץ-ישראל ולא הלה עליהם אותה הגבלה, שנעשתה בדבר חכמי חוץ-לארץ, נאמר: הוה מצטער לסמיכניהו, שהיה משתדל לסמכם, אבל ברב שמן ב"ר-אבא, שהיה דר בחוץ-לארץ, נאמר: הוה מצטער על דלא הוה גבייהו דליסמכוה, שהיה מצטער על שלא היה בארץ שיסמכוה, שיוכל לסמכו על-פי הדין. אבל דעת רבי אבהו לא היתה נוחה גם מזה, שלא בקש רבי יוחנן תחבולות אחרות לסמוך את ותלמיד היקר הזה.

2) לפנינו במדרש: יהודה ב"ר חזקיה (בלי ו' החבור). וגירסא מוטעית זו נתנה מקום להחכם דערנבורג (בספרו: „Essai sur L'histoire et la géographie de la Palestine" p. 161). לשער השערה מוזרה ומתמיהה, שהקבנה ליהודה ב"ר-חזקיה הקנאי (או כאשר יכנהו יוסף ב"ר-מתתיהו הכהן בשם „בן הרצחן"), שהיה בימי הורדוס ויטו כתי חדשה בישראל, שאינה נותנת כבוד לבשר-ודם בלתי לה' לבדו (ע"ן משנה, סוף ידים), והתקומם כנגד הרומיים (ע"ן קדמוניות היהודים, י"ז, י"ח, י"ח, א' ו')—ופרש להמנות לו חבורה וכו' כלומר ליהודה ב"ר חזקיה.

3) בסנהדרין (ל', ע"ב): רבי שמעון ב"ר-אלעזר היה משתקד קמיה דרבא יוחנן עליה דרבי יוסי ב"רבי חנינא לסמיכה ולא קא מסתייעא מלתא, יומא חד הוה יתיב קמיה דרבי יוחנן, אמר להו (רבי יוחנן): מי איכא דידע הלכה כרבי יהושע ב"ר-קרח או לא? אמר ליה: דין ידע וכו'. אמר ליה: לייסמכיה מר ברישא. סמכיה וכו'. אמר ליה: הואיל ועלית לא תרד.

אמר רבי זירא: שמע מינה גברא רבא כיון דסמך—סמך.—המרש"ל גורס: דאסתמך, מפני שקשה לו, שמי שנסמך שלא כראוי יא סמך. אבל אפשר ליקים נוסחא שלפנינו ולכון את הדברים עם דברי הירושלמי, שבאחרונה חזרו והתקינו, שלא יהא הנשיא ממנה אלא לדעת בית-דין, ולא יהא בית-דין ממנה אלא לדעת הנשיא. ורבי זירא, שדעתו לא היתה נוחה מהגבלת הסמיכה בכלל, מוכיח ממעשה רבי יוסי ב"ר-חנינא, שזה אינו אלא ככתלה, אבל אם כבר סמך ראש הישיבה—סמיכתו סמיכה.

עליה באמורא. קם גחין ע"יה, ולא אמר ליה ולא מידי; פתח ואמר: הוי אומר לעץ הקיצה, עורי לאבן דומם, הנה הוא תפוש זהב וכסף, וכל רוח אין בקרבו, ועתיד הקב"ה להפרע ממעמידיהן" (סנהדרין, ז', ב'). המעשה הזה, כפי אשר יעידו עליו שמות החכמים הנזכרים בשם, אירע בזמן רבי יהודה נשיאה הראשון, אבל חזר ונשנה גם בימי רבי יהודה השני, ויעקב איש כפר נבוריא בן הדור ההוא נשא גם על ההוא דאימני בכספא את המקרא הזה בעצמו (ירושלמי, סוף בכורים). וחכם אחד קרא לזקנים כאלו בשם אלהי כסף ואלהי זהב (שם). ועיין עוד שם דברים נמרצים כנגד סמוכים כאלו, שנתמנו בכסף.

קרוב לשער, כי מעשים כאלו עוררו את לב חכמי הדור, להחליש מעט את כח "הנהו דבי נשיאה", וחזרו והתקינו, שלא יהא הנשיא ממנה אלא מדעת בית-דין" (ירושלמי, סנהדרין).

אבל כל ההגבלות, שהגבילו בהן את הסמיכה, הועילו אך מעט להמעט את מספר החכמים הסמוכים בארץ-ישראל. ואם נעבור על שמות החכמים הנזכרים בירושלמי ובמדרשים, או נמצא בהם מספר מועט מאד, אשר כמוהו כאין, שלא יהיו מוכתרים בתאר רבי, אם אמנם נוכל לשער, שלא כלם קבלו סמיכה גמורה, ורבים היו בהם, שנתמנו "לדברים יחידים" בלבד, ומספר החכמים, שהיתה להם הרשות לדון דיני קנסות, לא היה גדול כל-כך.

ב.

משפט הסמיכה בבבל.

אם בארץ-ישראל לא עשתה הגבלת הסמיכה פעולה נפרת, והחכמים שלא מצאו אותם — בישר אם שלא בישר — ראויים לאיצטלא זו היו מעטים מאד במספר, הנה לא כן היה הדבר במרכז השני של תורת ישראל, בבבל, שלא היתה נופלת בישיבותיה ובמספר חכמיה מרעותה, מארץ הצבי, כי שם פסקו, מימות רבי ואילך, החכמים הסמוכים לגמרי. מצד הדין היתה הרשות ביד בית-דין למנות זקנים גם בחוץ-לארץ לכל הדברים. ומשנה מפורשת היא: סנהדרין נוהגת בין בארץ ובין בחוצה לארץ (מכות, סוף פ"א). ובאמת אנו מוצאים חכמי בבל, שהיו בזמנו של רבי יהודה הנשיא (1) קרואים בשם רבי, כגון רבי יהודה בן-ביתרה, רבי נתן הבבלי, רבי יצחק (2), רבי יונתן,

(1) עיי, "דורות הראשונים", ח' ב'.

(2) בבראשית רבה, פרשה ג', נזכר רבי יצחק הבבלי, וקשה להכריע, אם הוא רבי יצחק

חסם, בן-דורו של רבי, או חכם אחר שהיה מבבל.

רבי יאשיה ורבי אחי בנו ורבי זוטרא (ברכות, י"ג, ב'; ושם מ"ג, א': רב זוטרא – לגירסת בעל עין-יעקב); אבל המראה הזה פוסק לגמרי מימות רבי והלאה, ולא מצאנו אחריו אפילו חכם אחד בבבל, שיהיה מוכתר בתאר רבי¹). דבר זה מראה, כי נעשתה בפרק הזה חדשה בארץ, שבשבילה חלדו מלהשתמש בהלכה הקדומה שבידיהם, הנותנת להם את הרשות למנות זקנים בחוץ-לארץ, אבל אינה מטלת עליהם את הדבר לחובה. הדבר, שהסב את החדשה הזאת, הוא, לפי דעתי, מעשה חנניה בן אחי רבי יהושע, שאירע בימים ההם, בימי רבי²).

חנניה בן אחי רבי יהושע חי בזמן השממון הנורא, שהיה בארץ-ישראל אחרי מפלת ביתר, בזמן הגזרות הקשות והאכזריות שגזר אדריאנוס על ישראל, שחזרו ונעורו מעת לעת גם בימי הנשיא רבי שמעון בן-גמליאל, כאשר יקרא במר רוחו: מה נעשה, שאם באנו לכתוב (הצרות) אין אנו מספיקין (שבת, י"ג). בני ישראל בארצם היו הולכים ודלים, קיום התורה והמצוות היה גורר אחריו יסורים קשים וענוי-ימות, וגם קביעת המועדים היתה קשורה בסכנת נפשות, ולא אחת היו חכמי ישראל אנוסים לעפר את השנה בחוץ-לארץ, כאותה שמצאנו ברבי מאיר (מגילה, י"ח). ולכן חשב חנניה לנכון לעקור את עבור השנים וקביעת המועדים מארץ-ישראל, אשר רגזה תחת יושביה, ולקבעם בבבל, אשר ישבו בה היהודים שלמים ושוקטים. אך את אשר חשב לו חנניה לצדקה, אותה חשבו לו יושבי ארץ-ישראל לחטאה, אשר גם אחרי מותו לא יכלו כפרה, ויקראוה בשם "חטאת חנניה בן-אחי רבי יהושע" (ירושלמי, כתובות, פ"ב), כי ראו במעשיו סכנה לאחדות ישראל ולישוב הארץ; וקרוב בעינינו, כי לרגלי הסער הגדול, אשר הטילו מעשי חנניה בלב העם, נעור אז זעם גדול בארץ הצבי, ויאמרו להשפיל את גאון בבל ויחוסה בעיני היהודים: בימי רבי בקשו לעשות בבל עיסה לארץ-ישראל (קדושין, ע"א³), אבל רבי לא נאות להשתמש בכלי-נשק

(1) לפי קבלת ר"ג, נזכר רב בביתא ג' פעמים בשם רב אבא. (ערוך, ע' רב. ע"ש).

(2) בעל ספר-יוחסין קובע מעשה חנניה בן-אחי רבי יהושע בזמנו של רבן גמליאל דיבנה, והחכם גרץ – בימי בנו רבי שמעון בן-גמליאל, ובעל ספר "דורות הראשונים" קובע אותו בזמן שלפי השמד, קודם שנתמנה רבי שמעון בן-גמליאל לנשיא; אבל בירושלמי מפורש בשני מקומות (גדרים, סוף פ"ו; סנהדרין, פ"א) נאמר: שלח ליה רבי איגרינן, וכן הובא בפרוש ר"ח לסנהדרין פ"א. ובמקום אחר הוכחנו גם מתוך שמות החכמים, שהובאו בקשר עם המעשה הזה (ירושלמי ובבלי, סוף ברכות), שאירע הדבר בימי רבי.

(3) בתלמוד שם יספר עוד, כי גם בימי רבי פינחס בקשו לעשות בבל עיסה לארץ-ישראל והוא השכיל להפיר עצתם. בשם רבי פינחס סתם נודע לנו אך אמורא אחד בדור הרביעי והחמישי, בזמן שכבר ירדה ארץ-ישראל פלאים, ובבבל היתה עוד התורה כפורחת, וקטה לחשוב, שטבו והעלו על הטלחן שאלה שנפתרה זה חמשה דורות לפניכן ושפל עיקרה היא אך למיקט. והנה בתלמוד שם יאמר, שרבי פינחס, מיראתו פן יתמרמרו עליו העם בשמעם בפיו דבר אשר לא כרוחם, הקדים והציע לפניהם דבר של תימה, להטריד בו את דעהם, לבטלי

כזה, שהיה בכחו להרחיב עוד יותר את הפרץ, ויבחר לו דרך אחרת, דרך שלום ומישור, וישלח מלאכים אל חנניה להעבירו מדעתו, ושלשת חכמי בבל, רבי נתן, רבי יצחק ורבי יהודה בן־בתירה עזרו על ידו והדברים שבו אל מכונם. אבל למען לא יוכלו מקרים כאלה לשוב בימים הבאים, השכיל רבי להשתמש בזכות הסמיכה שנתנה לו, לפי השערותנו, בפרק הזה, „שחלקו כבוד לבית הזה“, למסור את הסמיכה בידו לבדו. ומפני שקביעת המועדים לא היתה נעשית אלא על־ידי „זקן“ (פסיקתא, פ' החודש) שנשמך בארץ־ישראל, נמצאו יושבי הגולה תלויים תמיד בחכמי ארץ־ישראל בקביעת המועדים ובכל הדברים שצריכים סמוכים. ובאמת מצאנו את רבי משתמש בזכות הזאת ומונע את הסמיכה הגמורה מחכמי בבל. את רבי בר־ב־ר־חנה ואת רב הוא ממנה לדברים יחידים (סנהדרין, ה'). כאשר ראינו למעלה, וגם את שמואל ירחינאה רופאו אינו מוציא מן הכלל, אף־על־פי שהיה מצטער על כך (ב"מ, פ"ד).

אם היתה מניעת הסמיכה מחכמי בבל מנויה וגמורה בסוד הועד, שחלק את הזכות הזאת לנשיא, או אם מְנַעָה רבי מהם מדעת עצמו, לפי ראות עיניו, קשה להכריע; אבל זה ברור, כי בימי רבי יהושע בן־לוי תלמידו כבר נעשה הדבר לחוק בישראל, כי כן יאמר מפורש: אין סמיכה בחוצה לארץ (סנהדרין, י"ד), כלומר, אין גותנים סמיכה לחכמים הדרים בחוץ־לארץ, ובירושלמי (סוף בכורים): אין ממנין זקנים בחוצה לארץ. ורבי לוי מוסיף שם ואומר: והלא מקרא מלא הוא, ובני ישראל יושבים על אדמתם — כל ישיבה שלך לא תהא אלא על אדמתך. מדבריו אנו למדים, שמשום שוב ארץ־ישראל נגעו בה. ובבבלי שם יספר על שני חכמים, שהיו ראויים לסמיכה: חד דהוה גבייהו — סמכוהו, וחד דלא הוה גבייהו — לא סמכוהו. וכל־כך היתה הלכה זו מאוששת בידם, עד שרבי יוחנן, אף־על־פי שהיה מצטער מאד על בחיר תלמידיו, רב שמן בר־אבא, דלא הוה גבייהו דלויסמכיה, שיוכל לסמכו כדון, בכל־זאת לא נסה כלל להטות את לב רבי יהודה נשיאה לחלוק לו את הכבוד הזה, כדרך שהשתדל בשביל רב חנינא ורב הושעיא, „למסמכיהו“, מפני שאלו נתישבו בארץ והוא היה דר

שימו את לבם מיד אל דבריו האחרונים, ובין כה וכה ימלט מהם. והדבר הזה (שאין שחיטה לעוף מן התורה) נאמר במקום אחר (חולין, כ"ז) בשם רבי יצחק בר־פינחס, ואין ספק, שכן אנו צריכים להקן גם כאן, וכן מצאתי נירסא זו אחר־כך בכתב־יד מינכען. והחכם הזה יזכר באבות דרבי נתן (פ"ט) והוא אחד מאחרוני התנאים בימי רבי. בין יתר הדברים שנאמרו שם בשמו אנו קוראים: „הוי זהיר בשאלת שלום בין אדם לחברו ואל תביא לבין המחלוקת“. וכאשר ראינו, הוא נאה דורש ונאה מקים. ושני המעשים המובאים בגמרא אירעו בזמן אחד, בזמן רבי, ומן המעשה של רבי יצחק בר־פינחס אנו רואים עד־כמה גברה אז סערת הרוחות על בני בבל, עד כי רק בתחבולות עלה ביד רבי יצחק בר־פינחס לצאת מן האספה בשלום.

בדמשק 1) ולא חשב לחזור לארץ-ישראל. כי רק דבר אחד עשו בשביל החכמים היושבים בחוף-לארץ, שהיו ממנים אותם אם קבלו על עצמם להתישב בארץ, וכמו שנאמר בירושלמי שם: ממנין זקנים על-מנת לחזור. ואולי היתה זאת תקנה חדשה, כי בעלי המאמר (רבנן דקסרין) וכל החכמים שאמרו עליהם שנשמכו בדרך זה, רבי יצחק ברינחמן מעזה², רבי זמינא מצור ורבי יהודה ברי-טיטוס מרומי, היו כלם בדור הרביעי לאמוראים. ובאמת אנו רואים כמה וכמה מחכמי בבל שנתישבו בארץ, כגון רבי חנינא (ירושלמי, תענית, שם), רבי אלעזר (כתובות, ק"ב), רבי אמי ורבי אסי (שם, י"ג, א'; סנהדרין, י"ד), רבי שמלאי, רבי חייא בר אבא, רבי ירמיה ורבי פינחס (כמו שתאר רבי מורה עליהם), שנשמכו, וכן שלשת החכמים שסמכום על-מנת לחזור; וכנגדם אנו מוצאים כמה וכמה מחכמי בבל, את רב ושמואל, את רבה בר-בריה ורבי בון-סיסי, את רב שמן בר-אבא, את רב כהנא ("הארי שעלה מבבל") ואת עולא, "נחותא", שהיו בארץ-ישראל, אבל לא נתישבו שם ושיבת-קבע, שלא נסמכו, ואין צריך לומר אותם שלא עלו כלל לארץ-ישראל, עד שאין גם אחד בכל חכמי בבל אשר בשם רבי יקרא. לראשונים היתה הזכות (אם נתמנו לכל הדברים) לדון דיני קנסות ולישב בסוד העבור. ונראים הדברים, שהיתה להם הזכות לדון דיני קנסות אפילו בחוף-לארץ אם יצאו לשם לפי-שעה ברשות הנשיא, וכמו ששמענו, ש"סנהדרין נוהגת בין בארץ בין בחוצה לארץ"; ואמרו בירושלמי (חגיגה, שם) על רבי חייא בר-אבא, שנתן לו רבי יהודה נשיאה אגרת וכתב בה: "הרי שלחנו לכם אדם גדול, שליחנו כיוצא בנו – עד שהוא מגיע אצלנו". הלשון שליחנו כיוצא בנו מורה, שמלא הנשיא את ידו לא רק לדון דיני ממונות, שגם חכמי חוף-לארץ היו יכולים לדון בתור שליחים ובאיכח חכמי ארץ-ישראל, כי אם גם לדיני קנסות וכיוצא בהם, שאינם מסורים אלא לאותם שמלא הנשיא את ידם להיות כיוצא בו לכל דבר. כנגדם היו האחרונים – בני בבל ויושבי חוף-לארץ בכלל, שלא זכו לסמיכה – מוגבלים מאד במעשיהם וכפופים לחכמי ארץ-ישראל, וכמו שאמרו בעצמם: אנן כייפינן להו (פחים, נ"א). בקביעת המועדים היו

1) ונראה, שבסוף ימיו עלה לארץ-ישראל לבקשת אוהבו רבי אבהו, ששלח אליו מכתב ונתן בתוכו מקצת משערתיו אשר הליבנו מוזקן ופצר בו שבשיליו יבוא לארץ-ישראל: שלח ליה חדא איגרא ויהב ליה מן סיבתיה בגוה בגין אילין סיבתא קום אתהלך לארעא דישראל (ירושלמי, בכורים, טק). ויש לשער, שנשמך אז, ולכן יבנה לפעמים בירושלמי בתאר רבי.

2) הרמב"ם אומר, שכל ארץ-ישראל שהחזיקו בה עולי מצרים ראויה לסמיכה (הל' סנהדרין, פ"ד, ה"ו), ולשוא בקשו המפרשים מקור לדבריו. והנה מדברי הירושלמי שלפנינו נראה ההפך, שהרי עזה חשובה כחוף-לארץ לענין סמיכה, והיא היתה אחת מערי יהודה (יהושע, ט"ו, מ"ד) וגם נכבשה על-ידיהם (שופטים, א', י"ח). ואולי טעות-הסופר בדברי הרמב"ם וצריך להיות עולי בבל.

תלויים בדעתם לגמרי, ובדברים שבין אדם לחברו, בדיני ממונות, גזלות, הודאות והלנאות, שהם „מילי דשכיחי ויש להם חסרון-כיס“, ואיי-אפשר היה לבבליים להשיא בכל-פעם את בעלי הריב ללכת לארץ-ישראל, היתה הרשות ביד חכמי בבל בתור באי-כחם של חכמי ארץ-ישראל ושליחיהם לדון אותם בעצמם, אבל לא היה כח בידם לדון דיני קנסות („כי קא עבדינן שליחותיהו בממונא, בקנסא לא עבדינן שליחותיהו“). ב"ק, פ"ד. בכל פעם שבאו לפניהם דברי ריבות כאלו, היו זקוקים לשלוח את בעלי-הדברים לבית-דין שבארץ-ישראל, וכמו ששלחו בנו ארץ-ישראל לעוקבא ראש גולה: השיאוהו (לירמיה שנתתיב קנס) לראות פנינו בטבריא (סנהדרין, ל"א). ופעם אחת כששאל רב חסדא את רב נחמן, כמה הן דמי תשלומים לאפנדא דמרא ולקלפינא דמרא, שלח לו: חסדא, חסדא! קנסא קא מגבית בבבל? (ב"ק, כ"ו). ואמרו: כלבא דאכל אימרי וכו' משונה הוא (ואינו שכיח) ולא מגבינן בבבל; ואי אמר: קבעו לי זימנא, דאזלינא לארעא דישראל – קבעינן ליה, ואי לא אזיל – משמתינן ליה (שם, ט"ו). המאמר האחרון הזה נכבד מאד בדברי קורות הסמיכה, כאשר נראה לפנינו. מכל הדברים האלו יצא לנו, שתקופת ימי הסמוכים בבבל היתה קצרה מאד, ולא הגיעה אף למאה שנים, כי לפני רבן יוחנן בן-זכאי קרוב מאד שלא היו סמוכים – במשמעות שנתנה למלה הזאת בימי התלמוד – אפילו בארץ-ישראל, ובימי רבי פסקה הסמיכה בבבל לגמרי. אבל עד איזה זמן נמשכה הסמיכה בארץ-ישראל? את השאלה הזאת נשתדל לפתור בסימן הבא.

ג.

אימתי בטלה הסמיכה בארץ-ישראל?

על השאלה הזאת, שנגענו בה בסוף הסימן הקודם, אנו מוצאים תשובה ערוכה בפי חכמי ישראל האחרונים, שכלם מחליטים פה-אחד, שהסמיכה פסקה בימי רבי הלל השני בשנת תר"ע לשטרות, ד"א קי"ט לבריאת עולם.

בעלי הדעה הזאת נסמכים על קבלה אחת עתיקה, שמסר לנו רב האי גאון באחת מתשובותיו, שנשמרה לנו בספר העבור לרבי אברהם הנשיא. לאחר שהחליט, כי „משה רבנו למד לישראל עיקרו של הסוד הזה וחשבון העבור“, יוסיף לומר: ואף-על-פי שנתן להם הסוד הזה, הוהירם, שכל-זמן שסנהדרין קָמָה, יש להם לשנות מן הסדר הזה, להקדים או לאחר... ואנו יודעים, כי הראשונים כבר עברו שלא כסדר הזה, עד ימי הלל בר-יהודה בשנת תר"ע (לשטרות), שמאותה שעה לא הקדימו ולא אחרו (ספר העבור, צד 97). מדברי רב האי גאון אלה שאב בלי-ספק הרמב"ם את

דבריו, שאמר: „הלכה למשה מסיני, שבזמן שיש סנהדרין, קובעין על-פי הראיה, ובזמן שאין שם סנהדרין, קובעין על-פי החשבון שאנו מחשבין בו היום. ומאימתי התחילו כל ישראל לחשוב בחשבון זה? מסוף חכמי התלמוד, בעת שחרבה ארץ-ישראל, ולא גשאר שם בית-דין קבוע, אבל בימי חכמי המשנה וכן בימי חכמי הגמרא, עד אביי ורבא, על קביעת ארץ-ישראל היו סומכין“ (הלכות קה"ח, פ"ה, ה"ג). דבריו אלו מְכַנְּנִים היטב עם דברי רב האי גאון, כי אביי ורבא היו אך זמן קצר לפני תקונו של הל"ץ (אביי מת בשנת תרמ"ט ורבא בשנת תרס"ג לשרות). והנה כאשר אנו רואים – אין במקור הראשון, בתשובת רב האי, כל זכר ורמז לבטול הסמיכה בימי רבי הל"ץ. רב האי אינו אומר אלא שמימות רבי הל"ץ ואילך, לא הקדימו ולא אחרו קביעת המועדות (מפני שהנהיג את החשבון במקום הראיה), אבל אינו מודיע לנו סבת תקון החשבון. ובאמת בעל המאור, שגם הוא מִיַּחַס תקון חשבון העבור לרבי הל"ץ, תולה את הדבר בסבה אחרת, בקושי השעבוד ובחסרון התחברות בטוהה ומתוקנת¹, ואפילו אם נרצה להביא את דברי רב האי האחרונים „עד ימי הל"ץ בקשר עם הראשונים „שכל-זמן שסנהדרין קִיַּמְתָּ וְלִרְאוּת בהם סבה ומסובב, אף-על-פי שמצד הענין אין כל הכרח לכך², הנה לא נוכל להוציא מהם יותר אלא שבימי רבי הל"ץ חדלה סנהדרין מהיות קִיַּמְתָּ וקבועה, כי מפני הצרות והרדיפות שבאו בזמנו של הל"ץ על ישראל לא היה ביד חכמי-הדור להתאסף בקביעות לפקח על עניני העם והדת, לעבר שנים ולקבוע חדשים בזמנם, מחסרון מרכז מיוחד לכך, ולכן גולד הצורך להנהיג את החשבון במקום הראיה, אבל בשום-אופן לא פסקו עוד סמוכים מארץ-ישראל. ובאמת אנו רואים, כי אחר רבי הל"ץ היו בארץ-ישראל שני דורות של אמוראים, הנזכרים בירושלמי, קרואים בשם רבי. ובלי-ספק כך הבין גם הרמב"ם את דברי רב האי גאון, ולכן לא אמר, שחרבה ארץ-ישראל ולא גשאר שם בית-דין סמוך, אלא בית-דין קבוע, שדרפו להקבץ בעתים מזומנים לדון ולעסוק בצרכי צבור בנגוד לבית-דין של אקראי (עין ראש השנה, כ"ט, ב', וברש"י שם), וכדרך שאמרו: שפתי-דינין קבועין שם (כתובות, כ"ה, א'), בתי-דינין קבועין – בכל יום, ובתי-דינין שאינן קבועין – אלא בשני ובחמישי (שם, ג'). לא כאשר יחשבו הישראלים והאדומים, שפונת הרמב"ם לבית-דין סמוך. (עין להלן).

1) מימי הל"ץ בן-יהודה בן [בנו של] רבנו הקדוש, שהנהיגו לקדש על-פי חשבון ו[לא] על-פי הראיה מדוחק הגלות, שלא היו העדים יוצאין ללכת להעיד לפני בית-דין ולא השלוחין לכל המקומות יכולין לצאת להודיע קדוש בית-דין, מפני שבוש דרכים (ספר המאור, ר"ה, פ"ב)

2) כל פונת רב האי גאון שם אינה אלא לומר, שאף-על-פי שעד ימי הל"ץ לא היו משגיחים בחשבונות, והיו מקדשין על-פי הראיה, בכל-מקום כשאנו הוזרים לחשוב המולדות מימות הל"ץ (שמאותה שעה לא הקדימו ולא אחרו) עד בריאת העולם, אנו כוגשים במולד י"ד או בהר"ד. ע"ש.

אבל תהא כונת הרמב"ם כך או כך, הנה מצאו חכמי ישראל האחרונים מקום להוציא מדבריו, שבטלה הסמיכה בימיו של רבי הלל. הראשון, שמפיו אנו שומעים דבר זה, הוא הרמב"ן, שאמר בהשגותיו על ספר מצוות להרמב"ם (עשה קנ"ג): „שרבי הלל בנו של רבי יהודה הנשיא תקן חשבון העבור, שהוא, עליו השלום, ראה שיתבטלו המועדות מפני הפסד (נראה, שצ"ל הפסק) הסמיכה". אבל כונת הרב במקום הזה אינה ברורה כל צרכה, ואפשר לפרש דבריו, שרבי הלל צפה וראה מראש, שהמועדות יוכלו להבטל בימים שיבואו אחריו, מפני שיעדרו אז סמוכים, וכן אפשר להוציא מסגנון לשונו שם: „שהיום מכמה שנים בטלו סמוכין בארץ ישראל“, „ובטלו המועדות מכמה שנים, שאין בארץ ישראל בית-דין סמוך“, שקשה לומר כך על זמן ארוך תשע מאות שנה ויותר, וכן יוצא מדברי הרמב"ן בופוחו עם המומר פראי פול, שאם לא נמשכה הסמיכה ימים רבים אחרי רבי הלל, הנה על-כּל-פנים לא פסקה עוד בימיו).

(1) זה לשון הרמב"ן שם: „אין אדם דן יחידי ונפטר מלשם, אלא אם כן נטל רשות מן הנשיא, והוא המלך, ואמר, כי בזמן הגלות, כיון שיש מזרע המלוכה (מבית דוד) מי שיש לו קצת ממשלה ממלכי הגוים, כגון ראשי גליות שבבבל ונשיאי ארץ-ישראל, יש להם נתינת רשות לסמיכה, וזה נהג בתכמי התלמוד אחר יסוד יותר מארבע שנים“ (וכוח הרמב"ן, הוצאת רמב"ש, ברלין, תר"ץ, צד 7). מדבריו אלו, אף-על-פי שלא נקצב בהם הזמן בדיוק, יוצא על-כּל-פנים, שבטול הנשיאות והסמיכה היה לכל-הפחות כחמשים שנה אחר תקון חשבון העבור שהיה בשנת תר"ע לטורות, שניט למספר הנוצרים. הזמן הזה יוצא לנו גם מן הפרוטוקול הרומי, שנשמר לנו חלק ממנו עד היום. בו נאמר: „הוא (הרמב"ן) אמר, שהוא יכול להוכיח, שהיו להם (לישראל) ראשים כמותם שהזכרנו (נשיאים וראשי גליות), אבל לא היה בידו לברר זאת, ורק הודה, כי זה תנ"ה שנה, שאין להם ראשים כאלו, אם כן (מאחר שכבר סר שבט מיהודה) כבר בא המשיח.“ (עין ספר „שילה“ לה"ר פאזנאנסקי מווין בהוספות שבספרו צד XLVIII). אם נגרע מספר התנ"ה ועוד ממספר 1263, שנת הוכחה, נמצא, שבטול הנשיאות היה בשנת 407 למנין הנוצרים. והנה ידענו עתה, כי באותו זמן, בשנת 415, הוריד תיאודורוס השני את אחרון הנשיאים, את רבן גמליאל בתראה, מגדולתו — ומאותו זמן ואילך לא עמד עוד נשיא בארץ-ישראל (עין גרין, ח"ד, ציון כ"ב). אבל מאין באה להרמב"ן ידיעה כזו, שאין לה כל זכר בספרי היהודים, כי אם בפקודות קטרי רומי? ולכן נראה בעיני, שפונתו למיתת רב אשי (וכמו שאומר בחדושי, שבימי רב אשי בטלו סמוכים לגמרי), שנפטר בשנת תשל"ח לטורות, 427 למנין הנוצרים, אלא שסופר הפרוטוקול שמע וטעה וכתב התנ"ה שנה תמורת תל"ה, או שהרמב"ן בעצמו, שלא היו לפניו בשעת הופחה הספרים הנצרכים לכך, ואמר דבריו מזכרונו, טעה בעשרים שנה. והנה קודם לכן יאמר הסופר: „כאשר הוכיחו לו, שאין לו המשפט להקרא בשם רבי, אמר, שכך הוא באמת זה שמונה מאות שנה ויותר“ (שם, צד 206). מספר זה עולה יפה יותר עם מספר תל"ה, שלא עבר מן המאה התשיעית אלא שליש, מאשר עם מספר התנ"ה, שכבר עבר ממנה יותר מחצי.

אבל כנגד זה מצאתי לו בספר הזכות למסכת גטין (פרק השולח), כי בדברו על שמיטת כספים בזמן הזה, יאמר בפרוש: „שהרי משנת תרע"ע לשטרות, בימי הל"ל בנו של רבי יהודה הנשיא, בטלה סנהדרין בארץ-ישראל ובטלו מומחין (כלומר סמוכין) ממנה, והוא שתקן סדר העבור ועבר שנים וקדש חדשים לדורות, כיון שאין שם בית-דין כלל ולא תוקעין ולא משמטין ולא משלחין עבדים — אין יובל נהג". ודבר זה משולש אצלו עוד במקום אחר, בחדושו לגטין (דף ל"ו): „שמימי רבי הלל הנשיא, שתקן לנו סדר מועדות, וקדש לדורות על-פי מנין שאנו מונין בו, שוב לא היה בית-דין בארץ-ישראל ראוי לקדש, וכל-שכן בימי רב אשי, שכבר בטלו מומחין בארץ-ישראל [לגמרי]”.

אחרי הרמב"ן הלכו החכמים הבאים אחריו. בעל ספר התרומות (שער מ"ה) מביא מספר הזכות את לשונו באריכות(1), ורבנו נסים בנימקיו לאפסי (פרק השולח) מעתיק את דבריו מתוך חדושו אות באות, מבלי הזכיר את שמו (ועל פיהו הוספתי בדברי הרמב"ן את מלת לגמרי, שסמנתי בשני חצאי מרובע). בדעה הזאת, שבטלה הסמיכה בימי רבי הלל בשנת תרע"ע לשטרות שהיא שנת ר"ץ לחרבן, החזיק גם הישראלי בשלשה מקומות מספרו יסוד-עולם, אף-על-פי שדבריו מטובכים, ובמקום אחד נראים כסותרים זה את זה(2). ובזמן שנתעוררה שאלת הסמיכה בימי

(1) האדומי (מאור עינים, פכ"ה) אומר בשם ספר התרומות, שהרמב"ן אומר זה בשם רה"ג; אבל לא מצאתי זה לא בספר התרומות, ולא בספר הזכות, שלא נדפס עוד בימי האדומי.

(2) בשלשה מקומות מספרו (מד, רפ"ה, רס"ט וספ"א) יביא הישראלי את תקון חשבון העבור בקשר עם הפסק הסמיכה, שהיתה בימי נשיאותו של רבי הלל ב"ר יהודה, ויקבע את הזמן הזה „בקרב מסוף ימי חכמי התלמוד, שלא נשאר אז בית-דין סמוך בארץ-ישראל". באחד ממקומות אלו הוא מוסיף: „והיה זה בכמו שלש מאות שנה לאחר החרבן" (ס"ט), וזה מְכַנֵּן היטב עם דברי רב האי והרמב"ן, כי תרע"ע לשטרות היא ר"ץ לחרבן, והיא שנת ד"א קייס ליצירה. אבל במקום אחר יאמר, שהיה הדבר „בשנת ארבעת אלפים ר"ס ליצירה" (פ"ה). בסקירה ראשונה אפשר לזמנות, שהיו לפני הישראלי שני מקורות שונים, שכל-אחד קבע את תקון חשבון העבור בזמן אחר. אבל הלשון: „מסוף ימי חכמי התלמוד, שלא נשאר בית-דין סמוך בארץ-ישראל", החוזר ונשנה אצלו, שהוא לקבץ כהגותו מדברי הרמב"ם (אלא שְׁשָׁנָה בו מלת „קבוע" במלת „סמוך", בחשבו, ששתיהן שוות בהוראתן), — מוכיח, כי משם שאב את דבריו, אלא שבמקום אחד הבין את הלשון „מסוף ימי חכמי התלמוד" כראוי, שפונתו לזרם של רבינא ורב אשי, שהם כוף הוראה (ב"מ, פ"ה); ובמקום אחר הלך אחרי אלה הקובעים חתימת התלמוד בשנת ד"א ר"ס לב"ע.

בכלל אין דברי הישראלי בסדר הדורות מדויקים היטב. בזמן שבשני מקומות הוא מעתיק לשון הרמב"ם „מסוף ימי חכמי התלמוד", כראוי, הוא כותב במקום אחר (פ"ט): „מסוף ימי חכמי המשנה" — והדבר ידוע, כי יש בין זה לזה יותר מקצן שנה. וכן הוא

הר"י בי רב והרלב"ח (בסוף המאה השלישית לא"ף שלנו), כבר היה הדבר פסוק, שפסקו הסמוכים בשנת ד"א קי"ט (ע"ן קונטרס הסמיכה להרלב"ח). וכל-כך הכתה הדעה הזאת לרש עמוק בלב החכמים, עד שאפילו אבי המבקרים בישראל, רבי עזריה מן האדומים, לא יכול לשחרר עצמו ממנה, אף-על-פי שלפי דרכי במגין שנות עולם נוח היה לו יותר לאחר את בטול הסמיכה עד לאחר חתימת התלמוד. ולא עוד, אלא שהוא מתאמץ לשום דעה זו גם בפי הרמב"ם, שכפי אשר נראה לפנינו דעתו הפוכה מן הקצה אל הקצה, ובהשתדלו להצילו מהשגותיו של הרמב"ן (מצרף לכסף, מ"ב, פ"ו, וע"ן גם ב"מאור עינים", פכ"ה ופ"מ), הוא מכניס בדבריו פגות אחרות כדי לכוון דעתו עם דעת משיגו. לפי השיטה אשר ייחס האדומי להרמב"ם, בטלה סנהדרין, או בית-דין הגדול, עוד בסוף ימי הבית השני, ולא נשארו בארץ אלא בתי-דינים סמוכים בלבד, שאותם יכנה הרמב"ם בדרך-השאלה בשם סנהדרין, שהם סנהדרין ככח ולא בהחלט, אבל בתי-דינים סמוכים כאלו פסקו בזמן שאחר אביי ורבא, כשחברה ארץ-ישראל, ולא נשאר אז בית-דין קבוע, שהוא בעיני האדומי אחד עם בית-דין סמוך ו).

חוזר ושונה, שהיה תקון החשבון, כשגזרה מלכות הרשעה, שכל הסוּך והנסוּך יִהְרָגוּ. דמעשה הזה היה, כידוע, בימי אדריאנוס (סנהדרין, י"ד) וממנו עד תקון החשבון כמאתים ועשרים שנה, ומצד אחר לא פסקה אז הסמיכה, כי נתחדשה על-ידי יהודה בן-בבא. ואף אם נאמר, שאין פגותו גזרת אדריאנוס ושהשתמש רק במליצת התלמוד, אבל לא כ"ן לזמן שעליו נאמרה, קשה לדעת, מאין ידע, שהיתה בימי רבי הלל גזרה על הסמיכה.

1) בכלל, אין דברי האדומי מדויקים בענין זה. לאחר שהוא מביא דעת הרמב"ם, שבזמן שאין סנהדרין אין קובעים מועדות על-פי הראיה, הוא מוסיף לומר, שהקשה עליו הרמב"ן, דהא קי"ל בפ"ד דר"ה, שאף קודם חרבן, מעת גלותם לטבריא, לא עמד בית-דין עד עתה, אשר ע"כ ימצא גם מן העת ההיא בטול הקדוש מעיקרו («מצרף לכסף, סו»). אבל כאשר נראה, אין מדברי התלמוד אלו (שהוא מעתיקט שלא בדיוק) כל קושיא על שיטת הרמב"ם. והרמב"ן לא עליהם בנה את השגתו, כי אם על מאמר התלמוד בעבודה זרה (ח', ע"ב), שארבעים שנה עד שלא חרב הבית גלתה סנהדרין וישבה לה בחנות ועל דברי התלמוד בסנהדרין (פ"א) ובמקומות אחרים: «מלמד שהמקום גורם» (אף-על-פי, שגם משם אין קושיא, מפני שלפי דעת רש"י ורמב"ם לא אמרו זה אלא לענין דיני נפשות). ועוד יותר ישגה בהוכחתו, שאף הרמב"ם סובר, שפסקה סנהדרין עוד קודם חרבן הבית. החלטתו זו הוא מוציא ממה «שכבר נאמר רמב"ם ז"ל סוף פ"ד מהלכות סנהדרין, כפי היוצא מפ"ק דמסכת הא"ל ל"ג, וז"ל: מעשרה מקומות גלו סנהדרין וסופן לטבריא, ומשם לא עמד בית-דין הגדול עד עתה. וקבלה היא, שבטבריא עתידין לחזור תחלה, ומשם נעתקין יקדש" (מ"ע, פכ"ה). וכל-זה אינו אלא תימה, כי בתלמוד לא בצאנו אלא שגלתה סנהדרין ממקום למקום, אבל לא שפסקה וחדלה מלהיות. ונראה, שהאדומי לא ע"ן על הדברים במקומם (וראה מזה, ש"ן מקום המאמר במסכת אלילים, בזמן

מכל הדברים האלה יוצא בברור, שדעת האומרים, שבטלה הסמיכה בימי רבי ה'ל, אין מקורה במסורה עתיקה, שבאה לידם בירושה איש מפי איש, אלא שהחכמים האחרונים, שחיו כלם בא"י שלנו, הוציאוה מסברא, מתוך דברי רב האי, הקובע תקון חשבון העבור בשנת תר"ע לשטרות, והעלו מהם, שגם בטול הסמיכה היה באותו פרק. עדיכמה יש יסוד נכון לדעה זו, דבר זה יתברר לנו במרוצת חקירתנו.

הננו יודעים, שהציון הראשי, המבדיל בין החכם הסמוך ובין אותו שלא זכה לסמיכה, הוא, שהראשון יש בידו לדון דיני קנסות, בשעה שהאחרון אין לו הרשות אלא לדון דיני ממונות, הודאות והלפאות וכיוצא בהם. ואם יעלה בידנו להראות, שאף אחר חתימת התלמוד היו דנים דיני קנסות בארץ-ישראל, הנה נוכל להחליט בלי כל פקפק, שלא פסקו סמוכים בארץ.

והנה כבר הבאתי למעלה את דברי סתמא דתלמודא: ואי אמר קבעו לי זימנא דאזינא לארעא דישראל — קבעינן ליה, ואי לא אזינא — משמתינן ליה (ב"ק, ט"ו 1), אשר משם נראה, שעוד בימי מסדרי הבבלי היו בארץ-ישראל חכמים סמוכים, שאליהם היו שולחים אותם שנתחייבו קנס. מאמר

שבאמת הוא בראש השנה, דף "לא), ונדמה לו, שנמצא שם המאמר, שלא עמד בית-דין עד עתה ול"שם (לטבריא) עתידין לחזור תלה, שכתב הרמב"ם לפי מעמד הדברים בזמנו. ובאמת, המחצית הראשונה של המאמר לא נמצאה בגמרא, ובמקום המחצית השניה כתוב שם: "ומשם עתידין ליגאל" — ונמצאה משם ראיה להפך, שבזמנו של בעל המאמר, רבי יוחנן, היתה סנהדרין בטבריא.

1) על דברי התלמוד אלו כתב הרשב"א (כפי שהביא דבריו הרלב"ח בקונטרס הסמיכה) וז"ל: "תמיה לי, דבזמנן לא היה סמוך בא"י, שאם היה סמוך אף בחו"ל יגבו, שאין הדבר תלוי אלא במומחין (ולא במקום מושבם). ולא ימנע אי מיירי בזמן דאיכא סמוכין אף בחו"ל יגבו, ואי ליכא סמוכין, מה תועלת יש בעליתו לא"י? דהא אמרינן בפ"ק דסנהדרין: אריב"ל אין סמיכה בחו"ל, ובעינן, מה אין סמיכה? אי לימא לא דיני דיני קנסות כלל בחו"ל, והא תנן סנהדרין נוהגת בארץ ובחו"ל? אלמא בזמן דאיכא סמוכין בארץ דיינינן דיני קנסות בחו"ל. והוא רוצה לישב את הדבר על-פי סברת הרמב"ם, שאם הסכימו חכמי א"י לסמוך מתוכם את אחד מהם, הרשות בידם, ובסוף דבריו הוא חוכך בדבר ומניח את קושיותו בצ"ע. ואני תמה על תמיהתו, כי מזה שלא היו גובין דיני קנסות בבבל בזמן התלמוד לא נוכל להוציא אלא שלא היו אן סמוכים בבבל, אבל לא, כאשר יוכיח הרב, שלא היה סמוך בארץ-ישראל". הנחה זו בנויה על ההלכה, שסנהדרין נוהגת בארץ ובחו"ל. אבל גם מכאן אין להוכיח אלא שסנהדרין שבארץ-ישראל היו יכולים — הם בעצמם או שליחיהם שמלאו את ידם לשעה להיות כיוצא בהם (עין להלן) — לדון דיני קנסות (וגם דיני נפשות קודם שבטלו) אפילו בחו"ל, אבל בתירדינין שבבבל, שלא מלאו את ידם לכך, לא היו יכולים לגבות קנסות, וכמו שאמרנו בעצמם, בקנסא לא עבדינן שליחותיהו, וסרה בזה

הבבלי הזה הובא גם בספר הלכות גדולות, ונראה מזה, שאפילו בימיו, המשים ומאתים שנה לאחר חתימת התלמוד, עוד היו בארץ-ישראל בתי דינים, שהיו דנים דיני קנסות (וכן הובא מאמר זה בהלכות רב אלפס, ועליו ידבר עוד להלן). אבל הדרך הזאת, להשיא בכל פעם את בעלי הדברים לארץ-ישראל, לא היתה יכולה למצא מקום אלא בקנסות שהיו מגיעים לסכומים מסוימים, אבל לא בחבלות קלות, שתשלומי נזקם לא היו שוים בהוצאות הדרך ואבוד הזמן. מצד אחר, כאשר אנו שומעים מפי בן מאיר, לא היתה אהבת בני בבלי גדולה כל-כך לבני ארץ-ישראל („מחלוקת רס"ג", צד 50), ונקל להבין, כי קשה היה לראשי הישיבות שבבבל, שהיו התלמידי שמכיל קצוי הארץ היו פונים אליו, להראות קצור ידם בדיני קנסות וחבלות ולהגיש תמיד משפטים כאלה לפני חכמי ארץ-ישראל, שאפשר מאד, שפעמים רבות לא היו מגיעים לקרסוליהם, ולכן הוזקקו לבקש להם דרכים אחרות לענוש את החוטאים ובחרו במקרים כאלו להסתייע בנדוי ושמתא, אבל לא כדי לכופ את בעלי הריב לעלות לארץ-ישראל, שהיה קשה גם לנחבל, כי אם לכופ את החובל, שיפייס את חברו. התקנה הזאת נעשתה שלש מאות שנה אחר חתימת התלמוד על-ידי רב צדוק גאון (שמלך בסורא בשנות ד"א תקס"א ותקס"ב לבריאת עולם), כאשר יספר לנו רב נטרונאי גאון, שחי כארבעים שנה אחריו, באחת מתשובותיו הנמצאות בקובץ שער יצחק (דף כ"ט), וז"ל: „הלכה רווחת היא, שאין דנין דיני קנסות בבבל, וכן חבלות וכל-שכן בשאר ארצות. אבל כך היה מעשה באחד שהפיל שנו של חברו ובא לדין לפני אדוננו מר רב צדוק גאון זצ"ל ואמר, דמי שן אין לנו לקצוב, אלא חתך עליו דין לפיכו בדברים או בממון אם מעט אם הרבה, ירבו שלא (צ"ל: שלא ירבו) חובלים בישראל. ולמדו (נראה, שצ"ל: ועמדו) בתידינין ולמדו ממנו, וכן אנו נוהגים עד הנה". ורב צמח גאון (שמלך בפומבדיתא משנת ד"א תרל"ד עד ד"א תרנ"ן לבריאת עולם) ב„שערי צדק", שם (וכן ב„המדה גנוזה", סימן ס'), יאמר: „הלכה רווחת היא שאין דנין דיני קנסות בבבל, אלא בירושלים ובארץ ישראל, אבל משום שלא יהא חוטא נשכר ושלא יהיו בני-ישראל פרוצים בנזקים, שכיון שהם רואים שאין מגבין קנסות בבבל שולחים יד זה בזה, נהגו חכמים האחרונים לנדותו עד שהוא מפייסו בממון או ירבה עליו רעים ויפייסו בדברים, ומעשה באחד שהפיל שנו של חברו ובא לפני מר רב

השאלה: „שם היה כמון בארץ, אף בחו"ל יגבו". על-פי הדין היו חכמי ישראל יכולים למנות זיינים בחוץ-לארץ אפילו לדיני קנסות, אבל לא היו מחויבים לכך, ולכן אנו רואים את מר עוקבא, שקדם לרבי הלל בשני דורות ולדברי הכל היתה אז הסמיכה נוהגת בארץ-ישראל, שלא היה בידו לדין דיני קנסות והוזקק להשיא את בעלי הריב לטבריא. וכן היה כל ימי הגאונים, כנראה מתשובותיהם המובאות במרוצת דברינו בפנים, אם לא נהכרן דבריהם הברורים לומר שכלם לא נאמרו אלא משום „יגדיל תורה ויאדיר".

צדוק, ואמר, דבר קצוב איני חותך, אלא עליך לפיס או בממון או בדברים, ועכשיו כל דיני קנסות בטלו, ומנהג שהנהיג אדוני מר רב צדוק אותו אנו נוהגים". אבל המנהג שהנהיג רב צדוק לא עקר את דין התלמוד, ואם בקש התובע להזמין את בעל דינו לארץ-ישראל, לא היה בית-דין מעכב על ידו, וכדין התלמוד היו מנדים את החובל עד שיעלה עמו. ואל זה יכוננו המלים: „אלא בירושלים ובארץ-ישראל“, שנטיתי קו תחתיהן. אבל עוד יותר מפורשים הדברים בתשובה אחרת של הגאון הזה (חמדה גנוזה, סימן ק"ט), וזה לשונה: „גזילות אנו דנים בין בבבל ובין בשאר הארצות, אבל קנסות וחבלות אם קדם ותפס הנחבל שיעור מה שחבל בו, מה שתפס תפס וכו'". ואם טען אותו נחבל ואומר שלחווה עמי, לזה שחבל בי, לארץ-ישראל שדנין דיני קנסות וחבלות, משלחין אותו לארץ-ישראל; ואם אינו הולך, מנדין אותו ועושין בו דין, שכך אמרו חכמים, האי כלבא דאכל אימרי וכו', ואי אמר אזמנוהו לההוא גברא לארעא דישראל, מזמנין ליה וכו'. וכן מנהג שתי ישיבות, שכל מה [צ"ל: מי] שחבל בחברו או בעינו או בשנו, אף-גלפי שאין פוסקין עליו לשלם לו את דמי עינו ודאי או את דמי שנו ודאי, עד שיפס אותו (בדברים או בממון) בין מעט בין הרבה". עכ"ל. מדבריו אנו למדים, שהיו בבבל שתי דרכים בענין זה: אם טען הנחבל, שילך עמו החובל לפני בית-דין שבארץ, מנדים אותו עד שיעלה עמו לארץ-ישראל, כדין התלמוד (וזה שאמרו: עושין בו דין, שכך אמרו וכו'), ואם אינו מעמיד דבריו על דין תורה, מנדים את החובל עד שיפסו כמנהג שהנהיג רב צדוק וכמו שאמרנו: מובן מאלינו, כי המקרים אשר הוזקק בהם החובל לעשות דרכו לארץ-ישראל, דבר שהיה קשה גם להנחבל, היו כיוצאים מן הכלל ובטלים במעוטם ורבים ככלם היו נחתכים במקומם. והוא הדבר, שרב גטרונאי גאון וכן רב צמח בתשובתו הראשונה (וכן רב שר-שלום ב"שערי צדק" שם ובאלפסי בפרק החובל) אינם מזכירים אלא את מנהג הגאונים לפיס את הנחבל ולא את כפיתם את החובל, שיעלה עם בעל דינו לארץ-ישראל.

מכל הדברים האלה נראה, שהיו דיני קנסות עומדים בתקפם בארץ-ישראל בכל הימים ההם. התולדה הנכבדה הזאת יוצאת לנו גם מתשובת רב חנינא גאון, אביו של רב שרירא, ואלו דבריה („שערי צדק“, דף ט'): „האיש שכב את אשתו ואחז בשערה, ונשטט משערה בידו, יש לה קנס. וכמה שיעור קנסה? — יש לה קנס, ושיעורו כמה שאמרו חכמים: צרם באזנו ותלש בשערו, נותן לו ארבע מאות זוז; אבל היום אין אנו דנין דיני קנסות, ואין אנו מגבין בבבל לא קנס ולא חבל, ולא בשאר ארצות — ואף-עלפי שאין אנו מגבין, מנדין אותו עד שיפס את חברו בממון או עד שירבה עליו רעים. ובמקום שמגבין דיני קנסות, בארץ-ישראל, קנס דאשת-איש הלא של בעלה הוא, וכיון שהדבר כן, מה יתרון לה בקנסה? וזה במקומות שמגבין, וכל-שכן במקומות שאין מגבין, שאין

לה כלום כל-עיקר, לא לה ולא לו (1). אבל מן הדין לפיסה ולרצותה, ואם ידו משגת, יוסיף לה כלום על כתובתה, ויאסור על עצמו, שלא יהיה רגיל לעשות כן וכו'". מדברים אלו יוצא מפורש, כי בימי רב חנינא (בסוף המאה השביעית לא"ף שעבר) עוד היו דנים דיני קנסות בארץ-ישראל. והנאון מתאמץ להראות, כי בענין ששאלוהו אין כל יתרון לדיני בני ארץ-ישראל על דיני בני בבל, כי בין כך ובין כך לא תהא לאשה כל הנאה מן הקנס שיקצבו לה, מפני שמה שקנתה אשה — קנה בעלה.

בקובץ „שערי צדק" (דף 5) נמצאה גם „תשובת ארץ-ישראל" בנדון זה, וזה לשונה: „וששאלתם על עסק קנסות בחובל בחברו — מן הדין לשום שמאין ויהיו שמיין חברתו והוא ישלם קנס, ואם תמצא לומר שאין קנס בזמן הזה, יעמדו אנשים הדיוטים ויזלזלו באנשים מכובדים ויאמרו, אין קנס בזמן הזה, ואנו לא מצאנו להן עיקר מן התורה. ומה שהוא קשה לכם, מאי-שנא בהעביר טליתו ממנו שנותן לו ארבע מאות זון, כן ראינו שבקנסות אין דומין זה לזה ואין להם טעם, אבל כל מה שאמרו חכמים ז"ל, ואפילו של תורה, אין להם טעם, מפני-מה זה כך וזה כך, אלא כמו שאמרה תורה — שלשים של עבד, חמשים של אונס ושל מפתה, ומאה של מוציא שם רע, וכן (צ"ל: 5: כן) קנסות של חכמים, כל אחד כמו שרואים. ועוד טעמו של דבר, שאין בני-אדם שוים; יש מהן אנשים מכובדים ויש מהן הדיוטות. ותוב שנינו: סטרו, נותן לו מאתים זון, לאחר ידו — נותן לו ארבע מאות זון, צרם באזנו, תלש בשערו, רקק והגיע בו הרוק, העביר טליתו ממנו ופרט (צ"ל: 5: ופרע) ראש האשה, נותן לו ארבע מאות זון". עכ"ל. אם נערוך את התשובה הזאת עם התשובה שהעתקנו למעלה, אז נראה מיד את ההבדל הגדול שבין חכמי ארץ-ישראל הסמוכים ובין חכמי בבל שלא נסמכו. חכמי בבל, כשבאו לפניהם דיני חבלות, לא היו פוסקים על החובל שצור קצוב, אלא כופים אותו, שיתפטר עם הנחבל, וכנגדם חכמי ארץ-ישראל מעמידים שמאים, שיהיו שמים חבורתו, כדין המשנה, כמה היה שוה וכמה הוא שוה. ובדיני קנסות בזמן שאין הנעלב דורש דמי נזק, אלא דמי בשת בלבד, חכמי ארץ-ישראל היו מטיילים על הנתבע קנס קצוב כפי המפורש במשנה. במלה אחת, חכמי ארץ-ישראל היו דנים דיני קנסות וחבלות לכל פרטיהם.

אבל גם אחרי שפסקה הגאונות בבבל, לא תמו עוד חכמים סמוכים בארץ-ישראל. דבר זה יוצא לנו מדברי רבי יהודה בן-ברזילי הברצלוני,

(1) לפי דין התלמוד, מוציאים דמי הקנס מיד הבעל ולוקחים בהם קרקע והוא אוכל פרות (כתובת, ריש פ"ו). ואולי פונת הגאון היא, כי מאחר שבין כך ובין כך לא תהיה לאשה כל נאה מן הקנס בחייה, טוב יותר שלא לכפו לשלם, ויוסיף לה מרצונו על כתובתה. אבל לפנינו עוד נראה, שחכמי ארץ-ישראל אמרו, שהקנס הוא לאשה בתחלט, עד שהיא יכולה לתתו בהתנה לאחרים כאות נפשה.

שהיה חי במחצית השניה של המאה התשיעית לאֲלֶף שֶׁעָבַר, אֲשֶׁר בְּדַבְרוֹ בִּסְפָר הַשְּׁטָרוֹת עַל „כַּתָּב מִסְמִיךְ” (עֵינן עוֹד לְהֵלֵךְ), יֵאמְרוּ: „וְאֶף-עַל-פִּי שְׂבָדוֹרוֹת הַרְאֻשׁוֹנִים (בְּכָל מְקוֹם) אוֹ עֵדִין בְּאַרְץ-יִשְׂרָאֵל הַזֹּכֵה (כְּלוֹמַר הַרְאוּיָה וְהוֹכָאִית לְכֶן) נוֹהֶגֶת סְמִיכָה, שֶׁהִיוּ סוֹמְכִין בֵּית-דִּין לְמִי שְׂרָאוּי וְסוֹמְכִין יִדְיָהן עַל רֵאשׁוֹ1), כְּעֵנִין הָאִמּוֹר בִּיהוֹשֻׁעַ, וְיִסְמֹךְ אֶת יָדָיו עָלָיו וְיִצְוֵהוּ, וְאַחֲרֵכֶךְ קוֹרִין לוֹ ר', וְכֵן (צ"ל: וְדוֹן) דִּינֵי קְנָסוֹת, וְהָאִידְנָא (צ"ל: הָאִידְנָא) לֹא נִהְגוּ דִּינֵי קְנָסוֹת בְּחוּצַה-לְאַרְץ וְלֹא סְמִיכָה לְהִנִּיחַ יִדְיָהן עַל רֵאשׁ הַסְּמוּךְ” (צד 132). הָרִי מְפּוֹרֵשׁ בְּדַבְרָיו, שְׁבִימִיּוֹ הִיתָה עֵדִין סְמִיכָה נוֹהֶגֶת בְּאַרְץ-יִשְׂרָאֵל, שֶׁהִיוּ דִּינִים בֵּה דִּינֵי קְנָסוֹת. מְצִיאוֹת חֲכָמִים סוֹמְכִים בְּאַרְץ-יִשְׂרָאֵל בְּזִמְנָא מְאוּחַר כִּזֶּה אֵינָה צְרִיכָה לְהַפְלִיא אוֹתָנוּ כִּלְלָה. מְרַשְׁמִים שׁוֹנִים שֶׁנִּשְׁמְרוּ לָנוּ מִזְמַנִּים שׁוֹנִים יָצָא לָנוּ בְּמְקוֹם אַחֵר, שֶׁמִּחְתִּימַת הַתְּלֻמוֹד הִירוּשָׁלַיִמִי עַד הָאֲחֵרוֹן שְׁבַגְאוּנֵי אֶרֶץ-יִשְׂרָאֵל רַבִּי אֲבִיתָר (שֶׁהוֹזֵקֵק לְעֻזּוֹב אֶת הָאַרְץ בְּשַׁנַּת ד"א תַּתְנַ"ט, אַחֵר שֶׁנִּכְבְּשָׁה לְפָנָי נוֹסְעֵי-הַצֵּלָב) לֹא פָסְקָה תוֹרָה מְאַרְץ-יִשְׂרָאֵל וְלֹא בְטָלוּ מִמֶּנָּה יִשְׁבּוֹת, אֶף כִּי לֹא דָמוּ בְּגִדְלָן לְיִשְׁבּוֹת בְּבֶל, שֶׁהִיתָה אוֹ בְּשִׁלְתָּה (עֵינן „מַחְלוֹקֶת רִס"ג", מְצַד 110 עַד צַד 112 וּמְצַד 166 עַד 167, 2) וּבְמֵאֵמְרוֹ שֶׁל רִש"א פֶּאזְנָאנְסְקִי „דִּי בְּאַבִּילְאֲנִישֶׁע גְּאוּנִים אֵינן דַּעַר נֶאֱכָנְאוּנִישֶׁען צִיט"ג, צַד 81). וְחֲכָמֵי אֶרֶץ-יִשְׂרָאֵל אֵלּוּ, „רֵאשֵׁי יִשְׁבּוֹת גְּאוּן-יַעֲקֹב”, שֶׁהִיוּ סוֹמְכִים אִישׁ מִפִּי אִישׁ, בְּלִי-סִפְקָה הִיוּ מִשְׁתַּדְּלִים לְסְמוּךְ תְּלֻמִּידִים, שֶׁלֹּא תִפְסֹק הַסְּמִיכָה בְּיִשְׂרָאֵל, וְכֹאשֶׁר מְצָאוּנוּ מְפּוֹרֵשׁ בְּאַחַד מִגְּאוּנֵי אֶרֶץ-יִשְׂרָאֵל, רַבִּי אֵלִיהוּ הַכֹּהֵן, שֶׁהִיָּה דָר עַל גְּבוּל אֶרֶץ-יִשְׂרָאֵל, בְּצוּר, שֶׁהֵלֵךְ לְחִיפָה בְּשַׁנַּת א' שְׁצ"ה לְשְׁטָרוֹת „לְחַדֵּשׁ שֵׁם אֶת הַגְּאוּנוֹת וְהַסְּמִיכָה” (עֵינן „מַחְלוֹקֶת רִס"ג", צַד 152), וְלִכֵּן לֹא יִפְלֹא, אִם בִּימֵי הַבְּרַצְלוֹנִי, שֶׁכָּתַב דְּבָרָיו אֶךְ שְׁנוֹת-מִסְפָּר אַחֵר רַבִּי אֲבִיתָר, הִיוּ עוֹד סוֹמְכִים בְּאַרְץ-יִשְׂרָאֵל.

1) הָרַב שָׁנָה כְּמָה פְּעָמִים, שֶׁהַסְּמִיכָה הִיתָה בְּיָדִים מִמֶּשׁ, וּמְבוֹאֵר בְּדַבְרָיו, שֶׁכֵּן הִיתָה הַגִּירְסָא לְפָנָיו בְּגִמְרָא, אֵלּוּ שֶׁנִּשְׁתַּבְּשָׁה מִעַט, וְאֵנִי מַעֲתִיקָה יָחַד עִם הַגְּהוּזֵי: „אִמַּר לִיָּה רַב אַחֵי בְרִיה דְּרַבָּא לְרַב אִשִּׁי, הִיכִי סְמִיכֵי לִיָּה? [אִמַּר לִיָּה] מוֹתְבִי לִיָּה יָדָא אֲרִישָׁא, וְסְמִיכֵי לִיָּה בְּשִׁמְיָא (צ"ל: בְּשִׁמְיָא), וְקָרִי לִיָּה רַבִּי”. אֲבָל גִּירְסַת כָּל הַסְּפָרִים שְׂבָדוּפּוֹס וּבְכ"י אֵינָה כֵּן. וְכֵן פִּסְק הַרְמַב"ם וְאֵמַר: „כִּיִּצַּד הִיא הַסְּמִיכָה? לֹא שִׁימְכוּ יִדְיָהן עַל רֵאשׁ הַזִּקֵּן, אֵלּוּ שְׂקוֹרִין לוֹ רַבִּי וְכ"ו” (הַלְכוֹת סְנֵה־דְרִין, פ"ד ה"ב).

2) לְאַחַר שֶׁיִּצָּא מֵאֵמְרֵי הוּאָ לְאוּר נִגְלוּ לָנוּ בְּשִׁמּוֹתָם עוֹד שְׁלֹשָׁה מַחְכְּמֵי אֶרֶץ-יִשְׂרָאֵל, שֶׁהֵם יְכוּלִים לְמַלְאוֹת אוֹלֵי אֶת רֹב הַמְּקוֹם הַפְּנוּי שֶׁבְּפָרֵק הַזִּמְנָן מְרַב אַחֵי מִשְׁבַּחַא (בְּמַחְצִית הַרְאֻשׁוֹנָה מִן הַמָּאָה הַשְּׁשִׁית) עַד בֶּן-מְאִיר (בְּרַבְעֵי הָאֲחֵרוֹן שֶׁל הַמָּאָה הַשְּׁבִיעִית לְאַלְפֵי שְׁעָבָר). בְּמֵאֲסַף הָאֲנְגְּלִי J. Q. R. לְשַׁנַּת הַתְּרַע"ד (צַד 553) נִתְפָּרַס חֵלֶק מֵאֲגַרְת בֶּן-מְאִיר, שֶׁהִיָּה חֲסֵר בְּכ"י שֶׁל שְׁעֻטְעֵר, שֶׁנִּדְפַּס בְּ„מַחְלוֹקֶת רִס"ג" (מְצַד 90 וְהַלְאָה). וּבִקְטִיעָה הַזֹּאת יוֹכִיר בְּעַל-הַמְּכַתָּב אֶת שֵׁם אֲבִיו רַבִּי מְאִיר וְשֵׁם זְקֵנוּ רַבִּי מִשָּׁה וְעוֹד חֲכָם אַחַד, שֶׁשְּׁמוֹ רַבִּי מוֹסִי, שֶׁנִּרְאָה שֶׁהִיָּה זְקֵנוּ שֶׁל רַבִּי מִשָּׁה אוֹ קְדוּמֹן מִמֶּנּוּ יוֹתֵר.

אבל הדבר אשר יפלא, יותר הוא, כי גם בימי הרמב"ם עוד לא פסו חכמים סמוכים בארץ-ישראל, אף-על-פי שלא נשאר בה מן היהודים כי אם מעט מוער. דבר זה אנו למדים משלשה וארבעה מקומות מספריו. בהלכות סנהדרין (פ"ה, ה"ז) אמר: "מנהג הישיבות בחוצה-לארץ, אף-על-פי שאין מגבין שם קנס, מנדין אותו (את החובל), עד שיפסי בעל-דינו, או יעלה עמו לדין לארץ-ישראל". דבריו אלו, שהם מְכַנְּנִים עם דברי רב צמח גאון שהבאנו למעלה, מוכיחים, שאילו, בימיו היו חכמי חו"ל כופים את החובל לעלות עם הנחבל לארץ-ישראל ולדון עמו לפני בתי-דינים שהיו שם ושהיו מגבים קנסות. במקום אחר יאמר, שבעל שחבל באשתו חייב לשלם לה נזק ובשת וצער, והכל לאשה ואין לבעל בהן פרות; ואם היא רוצה ליתן הדמים לאחר – נותנת. וכזה הורו הגאונים (הלכות חובל ומזיק, פ"ה). הרי, שאף בימיו היו מגבים חבלות בארץ-ישראל ככל אשר שמענו מפני רב חנינא גאון, ולא עוד, אלא שהיתה הרשות לאשה לעשות בדמים כל מה שלבה חפץ, הפך ממה שאמר הגאון הזה, שאין לה בהם כל יתרון (ומה שאמר "וכזה הורו הגאונים", נראה, שפגמו לגאוני ארץ-ישראל, וכמו שהזכיר בהקדמתו ובהלכות מאכלות אסורות את גאוני המערב). ובמקום אחר (הלכות קה"ת, סוף פ"ה) יחליט הרמב"ם, שזה שאנו מחשבים בזמן הזה כל-אחד בעירו ואומרים שראש חדש ביום פלוני ויום טוב ביום פלוני, אף-על-פי שקדוש החדש ועבור השנה (אפילו על-פי חשבון) אינם נעשים אלא בארץ-ישראל ובסמוכים, – לא על חשבוננו אנו סומכים, אלא על חשבון בני ארץ-ישראל וקביעתם. והדברים מפורשים יותר בספר המצוות שלו (עשה קנ"ג), וזה לשונו שם: "שהיותנו היום בחוצה-לארץ מונים במלאכת העבור שבידנו ואומרים, שזה היום ראש חדש וזה היום יום טוב, לא מפני חשבוננו נקבענו יום טוב בשום פנים, אבל מפני שבית-דין הגדול (שבארץ-ישראל כבר קבעוהו זה היום ראש חדש או יום טוב, ומפני אמרם שזה היום ר"ח או יו"ט יהיה ר"ח או יו"ט, בין שתהיה פעולתו זאת בחשבון או בראיה וכו'). ואילו הנחנו דרך-משל, שבני ארץ-ישראל יעדרו מארץ-ישראל – חלילה לאל מעשות זאת, כי הוא הבטיח שלא ימחה אותות האומה מכל וכל – ולא יהיה שם בית-דין (2), ולא יהיה בחוצה-לארץ בית-דין שנסמך בארץ, הנה חשבוננו זה לא יועילנו כלום בשום פנים".

(1) כ"ה בתרגומו של בן-תבון ורבי שלמה אבן איוב (עין „מצרף לכסף", מ"ב, פ"ו, וגם במקור הערבי). אבל בתרגומו של רבי אברהם חסדאי (הובא ב„מצרף לכסף", שם) לא נמצאה מלת הגדול, וכן הובא בהשגות הרמב"ן, וכנראה, שלא היתה לפני בן-חסדאי בנוסח הערבי שהיה לפניו ונוסחא זו מכוננת יותר עם הענין.

(2) כאן לא הוסיף הרמב"ם את התאריך „סמוך", כי סתם בית-דין שבארץ-ישראל בזמן שהיתה הסמיכה נוהגת היה סמוך, מה שאין כן בבתי-דינים שבחוצה-לארץ, שסתמם לא היו סמוכים, הוצרך להוסיף „שנסמך בארץ". (האדומי ב„מצרף לכסף", שם).

מכל דברי הרמב"ם שהבאנו אנו רואים בברור, שבמימי עוד היו בארץ-ישראל חכמים סמוכים, שהיו מגבים קנסות, ועליהם – לפי דעת הרמב"ם – היו בני גולה סוֹכִיכִים בקביעת המועדות, שהיה כל אחד ואחד מחשב במקומו על יסוד חשבון הַזְבוּר (1).

אבל הימים, שבהם כתב הרמב"ם את דבריו אלו, היו ימי גסיסה לסמיכה, גסיסה ארוכה, שנמשכה כמה שנים. לרגלי המהפכה הנוראה, אשר באה על הארץ שנכבשה על-ידי נוסעיה-הצלב, ראו החכמים והסמוכים את עצמם אנוסים להחיש מפלט להם בארצות אשר סביבותיה, במצרים, בארם-צובא ובסוריא, כאשר ראינו את רבי אביתר מעתיק מושבו לטריפוליס אשר בסוריא. בתנאים קשים כאלו היתה הסמיכה נכונה להבטל ולמות מיתת עצמה יחד עם שארית הפליטה של החכמים הסמוכים שבאותו הדור, לולי שקדו חכמי ארץ-ישראל – בתקותם, כי לא יטוש ה' את עמו לנצח – להאריך ימיה ככל אשר היה בידם; וכאשר מצאו שעת-הפשר, היו עולים עם תלמידיהם לערים שעל גבול ארץ-ישראל לסמכם שם, כאשר כבר ראינו כזאת ברבי אליהו הכהן. והיהודים, אשר בימות גלותם סגלו להם את הכשרון למצא להם מנוח גם במקום תנים ולדור עם נחש בכפיפה, בלייספק החלו לשוב ולהתישב בארץ אבותם כאשר הוקלה מעט חמת המציק. בערך שנת ד"א תת"ק עלה שמה רבי יהודה הלוי, ואם אמנם לא ידענו מה היתה שם מנת וורלו, הנה עֲלִיתו לַבַּד תוכיח, כי לא היתה אז הארץ ריקה מישראל לגמרי. כשלישים שנה אחריו היה בארץ הנוסע הנודע רבי בנימין מטודילא ומצא בצור ארבע מאות יהודים ובארץ-ישראל כאלף (בשונם – כשלוש מאות, בעזו, אשקלון וירושלים – כמאתים בכל אחת מהן, בטבריא – חמשים, וכמספר הזה ביתר ערי הארץ). בקהלות צור, עכו, אשקלון וטבריא מצא חכמים וגדולי תורה, שאפשר מאד, שהיו סמוכים ושהיו מקדשים את המועדות על-פי חשבונות העבור. אבל הישיבה של ארץ-ישראל היתה בעת ההיא בזמשק הקרובה לארץ; ורבי בנימין, בדברו על הקהלה הזאת, יאמר: „ושם ראש ישיבה של ארץ-ישראל רבי עזרא ואחיו שר-שלום אב-בית-דין“, והוא פורט עוד ששה מחכמי הישיבה ונותן לכל אחד מהם תאריך-בוד מיוחד. וקרוב לשער, כי חכמים אלו היו עולים מזמן לזמן לארץ-ישראל וכמעשה רבי אליהו היו מקדשים שם את הסמיכה ומקדשים את השָׁנִים, ובצדק היה הרמב"ם יכול לומר עליהם, שעל קביעת בני ארץ-ישראל אנו סומכים בקביעת המועדות על-פי חשבון העבור.

(1) הרמב"ם לא הוציא שיטתו זאת מדעתו, כי באמת כך החליטו חכמי ארץ-ישראל, שהיו לפניו. במגלת רבי אביתר יאמר: „אבל סמיכת הכל, שיקדש ראש הסנהדרין, והוא ראש ישיבה, ויקבענה אחר אותו החשבון וכל העושין על אותו החשבון בכל גליות ישראל צריכים הם במצוות התורה לסמוך על דברי גאון החברה, ואם אינם עושים כך, אינם יוצאים ידי חובתן“. (עין, מחלוקת רס"ג, צד 36).

אבל בתנאים קשים כאלו כבד היה לסמיכה להחזיק מעמד והיתה נכונה תמיד לצלע, ולכן לא יפלא, אם נמצאו אנשים שהיו מפקקים במציאותה וגם אחרים שהחליטו, שכבר בטלה ועברה מן העולם. נקל לשער, שבני-בבל, — שהיו גדולים מיושבי ארץ-ישראל בחכמה ובמנין, אשר לא החשיבו הרבה את תורת חכמיה, וגם שמו תהלה בסמוכים בישיבותיה, כאשר מתאונן על זה רבי שלמה: „כל אוהביה בגדו בה, להשמיץ כל נסמך בה“ (עיין „מחלוקת רס"ג“, צד 137), — אולי היו הראשונים, שהטיעו ספק בסמיכה שנתנה לחכמי ארץ-הצבי את היתרון עליהם ושמעולם לא הביטו עליה בעין יפה. אבל הרמב"ם, אשר בכל אהבתו את חכמי בבל לא חדל מלהבב גם את חכמי ארץ-ישראל, היה מצטער מאד על אבדן הסמיכה, שבה היתה תלויה גם קביעת המועדות: „אלו הנחננו, שבני ארץ-ישראל יעדרו מארץ-ישראל ולא יהיה שם בית-דין וכו', הנה חשבוננו זה לא יועילנו כלום“, אך נחם את נפשו בתקוה, כי „חלילה לאל מעשות זאת“, וגם חשב מחשבות לקדם את פני הרעה והתאמץ להוכיח לאלו שהיו מפקקים בדבר, אם יש עוד סמוכים בארץ-ישראל, כי אף אם כדבריהם כן-הוא, בכל-זאת אפשר לחדש את הסמיכה כקדם, ואם יתקבצו כל החכמים אשר בארץ-ישראל וימנו דינים ויסמכו אותם, הרי אלו סמוכים ויש להם לסמוכים אלו לדון דיני קנסות ולסמוך לאחרים והלכות סנהדרין, פ"ד, ה"א, ופרושו למשנה, סנהדרין, ריש פ"א).

אולם ימי הסמיכה כבר חוצצו וכל עמל החכמים, להמציא לה מזור ותרופה, לא הועיל עוד להאריך ימיה. מצב הקהלות בארץ-ישראל הוסיף להתדרדר מיום ליום, והרמב"ם באגרתו, שכתב בסוף ימיו לחכמי לונדל (חשובות הרמב"ם, ליפסא, ח"ב, דף מ"ד), אשר בה יתאונן על העסק והעיון בחורה שנתמעט בארצות המזרח, יאמר: „רוב המדינות הגדולות (לפנים) מתות ומעוטן גוססות וכמו שלשה ארבעה מקומות חולים“ (בכל ארץ-ישראל. ובכל סוריא מדינה אחת והיא אחלב, שבה מקצת חכמים ועסקיהם בתורה, אבל אין ממיתין עצמם באלה“ (נראה לי לתקן „באהלה“). והנה בשלשה ארבעה מקומות, שהוא אומר עליהם שהם חולים, קרוב מאד, שפונתו לקהלות צור, עכו, אשקלון וטבריא, שבימי רבי בנימין היו בכל אחת מהן שלשה שלשה חכמים (או בתי-דינים של שלשה), שהוא פורט

(1) במאמרי שם חשבת, רבי שלמה זה היה אחיו של רבי אביתר (במחצית השנייה של המאה התשיעית לאלף שעבר). אבל מתעודות חדשות, שנתפרסמו אחר-כך על-ידי רש"א פאזנאנסקי (R. d. E. J., 48, p. 171|4), יוצא, שרבי אפרים ברבי שמריה, שאליו נערך המכתב המובא שם, חי ברבע האחרון של המאה השמינית, ואם כן — רבי שלמה זה הוא רבי שלמה ברבי יהודה שהיה בפרק הזה.

(2) מליצה לקוחה מדברי התלמוד: בבל בריאה, מיסן מתה, מדי חולה, עילם גוסס (קדושין, ע"ו).

אותם בשמותם. אבל שונם, שלא הזכיר בה רבי בנימין בשם אפילו חכם אחד, וכן ירושלים, שפרט בה רק חסיד אחד ולא חכם עומד בראשה, מפני שלא היו בהן קהלות מסודרות, קרוב הדבר, שהשבן הרמב"ם למתות או גוססות¹⁾. אולם הדבר, הראוי להתבונן עליו, הוא, שהוא מזכיר את העיר אח"כ, שלא מצא בה רבי בנימין אלא כא"ף וחמש מאות יהודים, ששלשה חכמים נקובים בשמות היו עומדים בראשם (וכדרך שהזכיר מספר בזה גם בטבריא, שלא היו בה אלא כחמשים איש), וכנגדה לא יזכיר את העיר דמשק, שהיו בה שלשת אלפים יהודים (ולדברי רבי פתחיה – עשרת אלפים; וכפי הנראה, פונת רבי בנימין למספר משפחות, וכונת רבי פתחיה למספר נפשות) וראשי ישיבות ארץ-ישראל שמונה במספר! שתיקה זו, שקשה לתלותה – ככל שתיקה אחרת שאין מביאים ראיה ממנה – בשכחה או בהיסח הדעת, נותנת מקום לחשוב, שבשעה שכתב הרמב"ם אגרתו זו, כבר בטלה הישיבה בדמשק. השערתו זו מתחזקת על-ידי דברי רבי יהודה אלחריזי, שבקר בפרק-הזמן הזה ארצות אלו (בירושלים היה בשנת ד"א תקע"ז ומשם נסע לארצות סוריא ובבל). בספר תחכמוני, אשר בו יזכיר בשם את גדולי הדור שראה בדרך מסעו בכל מקום, יאמר על דמשק, שמצא בה את רבי יאשיה בני-ישי גשיא גליות כל ישראל (הוצאת קמינקא, צד 355). את הדין רבי צדקה (צד 423) ואת הרופא הגדול רבי משה בר-צדקה (צד 359), ועוד רופא-אליז אחד, ברוך בני-צחק, שהוא מובה לספר בגנותו ארבעה עמודים שלמים. ועל קהלת דמשק בכלל יאמר, כי יש בה אנשי-חיל יראי-אלהים וגם אנשים קשים ורעים, בעלי מעשים גרועים, וקורא על העיר את המקרא: „אכן יש ה' במקום הזה ואנכי לא ידעתי“, וכזאת לא יתכן לאמר על עיר שראשי ישיבות גאון-יעקב שרונים בתוכה. ובדברו על העיר צפת, יזכיר את רבי צדוק ראש ישיבת גאון-יעקב ויאמר עליו: „אבותיו היו ראשי ישיבות, אך אפפוהו צרות רבות והתגלגלו עליו סבות, והוטר מכסאו אחרי אשר מלך, והורק מכלי אל כלי ובגולה הלך, אך עמד טעמו בו, ואם טובתו סרה, משרתו לא חסרה“ (צד 359). והחכם הזה היה מיישבת דמשק, כי במקום אחר יאמר על הרופא ברוך בני-צחק מדמשק, המובא למעלה, כי „התחתן עם צדוק ראש ישיבת גאון-יעקב ונלוה הרע אל הטוב, והתחתן רשע לצדיק, ונבחר מלאך לשטן מזיק“ (צד 357). והנה קשה להחליט בברור, מה היו

1) ביחוד ניכר לומר כן על ירושלים, שהיתה קדושה לנוצרים ומקום מושב הפרשים אנשי החיל, וקשה להזמין, שנתנו בה ליהודים ישיבת קבע, והיהודים שהיו בה בימי רבי בנימין היו מאותם ששכרו מן המלך את בית-הצביעה, בני משפחתם ואנשי מעשיהם והאנשים הנלוים אליהם. ורבי פתחיה, שהיה בירושלים כעשר שנים אחריו, בזמן שהשלים הרמב"ם את חפרו משה-תורה, לא מצא עם אלא יהודי אחד צָפָע, שהיה נותן מס הרבה למלך,

הסבות שגרמו לבטול הישיבה בדמשק. אפשר לתלות בתכונת הזמן ההוא, אשר כפי מה שראינו היה בכלל זמן ירידת התורה בארצות הקדם, וכאשר יאמר אחריו בדברו על בבל, אף-על-פי שהיו בה ראשי ישיבות 1): שם היו מעולם גאוני תבל וחכמיה, אבל אבדו היום זקניה, ונתרו נעריה, ונעדרה הללת, ונשארה הפללת... ומתו השתלים, וקמו אחריהם שועלים" (צד 368). ואם אמנם אפשר הדבר, שחריזי הפריז מעט על המדה, כי כידוע לא אחת האיבה והשנאה מקלקלות אצלו את השורה, בכל-זאת אין להטיל ספק בעיקרם של דברים, שחכמי בבל בזמנו היו כקוף בפני הגאונים שהיו לפניהם, והסבה שגרמה להתמעטות התורה בכלל יכלה לפעול גם על בטול הישיבה בדמשק. אבל אפשר לבקש למראה הזה סבה אחרת בקורות הימים ההם ובתכונת העיר דמשק. בשנת ד"א תתקמ"ז פרצו מלחמות ארוכות בין הישמעאלים ובין הנוצרים; ואם אמנם לא נפלה דמשק מעולם ביד הנוצרים, הנה נקל לשער, כי לא נמלטו יושבי העיר הזאת, שהיתה עומדת על הגבוץ, תחלת ממשלת נור אלדין" (כלשון רבי בנימין בספר מסעותיו, הוצאת גרינהוט, צד 42), ובפרט היהודים שבה, העלולים ביותר לכל צרה שלא תבוא, ממצוקות שונות ומהרפתקאות המצויות לבוא בשעת חרום, והן הן שהסבו בבטול הישיבה. בימים הרעים האלה ראה רבי צדוק ראש הישיבה את עצמו אנוס לרדת מכסאו וללכת לנוע בגולה, עד אשר מצא לו באחרונה (לאחר שכבש אלדין את הארץ והוציא בשנת ד"א תתק"ץ פקודה, אשר נתנה ליהודים את הרשות לבוא ולהתישב בתוכה". עין בתחכמוני) מנוח בעיר צפת. 2) וכפי הנראה, נבנתה ארם-צובא (אחלב - אלעפפא) עיר המלוכה, והרחוקה מן הגבוץ יותר, מחרבנה של דמשק, ובשעה שלא מצא אחריו בדמשק אלא שלשה מגדולי העיר, ראויים להזכירם בשם,

1) ממבחר משורריהם (של בני-בבל) רבי יצחק בר ישראל ראש הישיבה, קצת משיריו חזקים וטובים, ורובם כחרס נשבר השונים .. ואחריו רבי יצחק בן אלואאני, הוא מאד עשיר, אבל שירו דל ועני, והוא קנה באף זהובים את הישיבה וזולתו ירכבנה", והוא מוסיף לגנות את שיריו, שאין כמוהם לרוע (תחכמוני, צד 190). הרש"א פאזנאנסקי חושב, שהיו אז בבבל שתי ישיבות (באבילאניסע גאונים, צד 45). אבל הריזי לא יקרא את אלואאני בכך ראש ישיבה, אלא יאמר עליו, שקנה אותה בכסף, ומפני שידיעותיו לא היו מספיקות לנהלה בעצמו, מסר הנהגתה לרעהו הטוב ממנו, לר"י בר ישראל, שאצלו הפונה בלשונו: וזולתו ירכבנה", והוא הסתפק בזה, שתקרא הישיבה על שמו.

2) לרגלי מלחמות אלו נשתנה מצב הקהלות בארץ-ישראל. בירושלים, שבימי רבי תנחיה לא היה בה אלא יהודי אחו' צבע, מצא אחריו שלש קהלות: אשקלונית, מערבית וצרפתית, שהיו מתחרות זו בזו (תחכמוני, צד 353 וצד 245). ולחפך על עיר עכו, שעל-פי ברית השלום בין שני הצדדים נשארה עם כל ערי-החוף בידי הנוצרים, ושימי רבי בנימין היתה בה קהלה מסודרת ושלשה חכמים עומדים בראשה, יאמר אחריו, כי כלם ריקים ועמרי ארץ, אין בהם גודר גדר ועומד בכרך" (שם, צד 353).

מצא באחלב יותר משלשים, ובהם חמשה גדולי תורה, את רבי יוסף המערבי (בן-עקינין) תלמיד הרמב"ם, את רבי חסדאי הדין ועוד שלשה חכמים (צד 366). אבל בכל־זאת לא עלתה אחלב למדרגתה של דמשק לפנים להיות בה ישיבה. ועם בטול „ישיבת ארץ־ישראל“ פסקה סמיכת חכמים חדשים, ולא נשאר אלא אותם שנמסכו בארץ קודם לכן, אשר ספו תמו גסהם לאט לאט.

אבל יהא כך או כך, אם בטלה ישיבת ארץ־ישראל מסבה זו או בסבה אחרת, יכולים אנו להחליט, שהפסקת הסמיכה – שכפי המובן מאלינו לא נהיונה ביום אחד, אבל נמשכה כמה שנים עד תום האחרון שבסמוכים – גופלת בסוף ימי הרמב"ם או שנים מועטות אחרי מוחו, בימי רבי אברהם בנו, כי בשעה שכתב הרמב"ם את ספרו משנה־תורה, בשנות הארבעים למאה האחרונה מן האלף שעבר, היו עוד סמוכים בארץ־ישראל, כאשר ראינו למעלה, ובימי רבי אברהם בנו כבר פסקו, כאשר נראה באחת מתשובותיו. כי בהשיבו על השאלה ששאלוהו, אם אלו הקרואים בזמן הזה בשם נשיאים ומתיחסים לבית דוד דינם כדין נשיא האמור בתורה, יאמר בתוך יחר דבריו: „דין נשיא של יחוס, שלא נתמנה להיות ראש הגולה או ראש הישיבה בזמן הסמיכה שנפסקה כמה שנים, דינו כיתר בני־ישראל ואין הפרש ביניהם“ (תשובות הרמב"ם, ל'פסיאה, סימן ר"ן).

מן הלשון כמה שנים וממלת שנפסקה, תמורת שפסקה, נראה קצת, שלא עברו עוד בימיו שנים הרבה מהפסק הסמיכה ועוד היתה חיה בלב העם התקוה, שלא נפסקה אלא לשעה, ולא נתיאשו להחזירה ל'ישנה. הנה כי כן זכינו לדין, שבטלה הסמיכה לא בתחלת המאה השניה לאלף שעבר, אלא קרוב לסוף האלף הזה.

ד

סמיכת חכמים ודיני קנסות בארצות הגולה בכלל.

הסמיכה במשמעותה המצומצמת, שהיתה נוחתת לבעליה זכויות מיוחדות, להקרא וישם רבי, לדון דיני קנסות ולקדש מועדות, לא היתה נוהגת, כאשר ראינו, אלא בארץ־ישראל בלבד. אבל כנגדה הסמיכה במשמעה הרחב, מנוי ראשים ודינים לעשות דין ומשפט בארץ בכלל, אי אפשר שלא היתה נוהגת בכל מקום שנמצאה בו קהלה מסודרת מישראל. במשמעות כזו אנו מוצאים סמוכים גם בבבל: רב אידי בר אבין הווי ליה תרין בני סמיכין (1).

(1) בכ"א, ב, אגדות התלמוד, ובעין־יעקב (עין ד"ס) נוסף כאן: „סמיכי סלקא דעתך? אלא דחוי לסמיכה“. ונראה, שהיא הוספת אחד מן המעתיקים, שהוקשה לו, סמוכים בבבל מנלן? אבל מדברי רש"ג ור"ג, המובאים בפנים, ראינו, שהיו משתמשים במלה זו גם בבבל.

רב ששת (צ"ג: שישא. עין ד"ס) ורב יהושע (פסחים, מ"ט). ובתשובת רש"ג ורה"ג, המובאה בערוך (ערך אביי): „כל רבי מחמי ארץ-ישראל הסמוכין בסנהדרין שלהן, וכל רב מחמי בכל הסמוכין בישיבות שלהן. ובאגרת רב שרירא הלשון הזה מצוי מאד, ושם בסופה יאמר: „איסתמיכנא בגאונות וסמכניה להאיי בנינו באבות בית-דין“. ובאגרתו לרב יעקב בר רב נסים (שנדפסה במאסף I. O. R. ח"ו, צד 222) יאמר על רב אלחנן ברבי שמריה: „אשר סמכנוהו בישיבה“. ועוד יותר מפורשים הדברים בספר השטרות לרבי יהודה בן-ברזלי הברצלוני, כי בדברו על כתב מסמך, יאמר: „שכותבין לאחד מן התלמידים שיקרא ר' (כלומר רבי) או חכם או רב וכותבים כתב על כך... או (צ"ג: אס) נסכמו זקני העיר או זקני הכנסת והמדורש לסמוך לאחד מן התלמידים, נסכמין על כך, וכותבין כתב מסמך בלא הנחת ידים על ראשו... וזכר לסמיכה... אבל לפי שלא היתה בבבל סמיכה (בהנחת ידים), כל כך (צ"ג: הלכך) חכמי בבל נקראים ר' (צ"ג: רב) וחכמי ארץ-ישראל נקראים ר' (כלומר רבי)“. וכדרך הרב לשנות ולשלב דבריו, הוא חותם מעין הפתיחה ואומר: „אי בעי בית-דין או זקני עדה למכתב לאחד מן התלמידים, הראוים לסמוך או למנוי, האי כתב מסמך שאמרנו לעי, כותבין, ואין בכך כלום, דלא דמי זה לסמיכה וליתא כלל, אלא דומיא בעלמא, וזכר לסמיכה הוא“ (ספר השטרות, צד 132). והנה הזכיר הרב בדבריו שלשה תארי-כבוד שונים, שהיו נהוגים בימיו: חכם, רב ורבי. התאר הראשון לא נתן, כפי הנראה, את הרשות אלא ללמד תורה בישיבה. שני התארים האחרונים היו נותנים לבעליהם גם את הרשות לדון ולהורות דיני ממונות ואסור והיתר. שני תארים אלו היו נהוגים, כאשר ראינו, האחד בבבל והשני בארץ-ישראל, ומשם עברו ונתפשטו שניהם לארצות אירופה. ופה אנו רואים דבר שלא מצאנו עוד מי שנתעורר עליו, ושראוי לחוקרים לבחננו לפרטיו יותר. חכמי איטליה, צרפת ואשכנז, שהיו נגזרים, כידוע, אחר חכמי ארץ-ישראל, נקראים כלם, בלי יוצא מן הכלל, בשם רבי, וזה מוכיחו, כי קבלו את סמיכתם — על-כף פנים הראשונים מהם — מחכמי ארץ-ישראל, אלא שכפי המובן מעצמו, לא נתנה להם רשות לדון דיני קנסות, ונתמנו רק „לדברים יחידים“ וכמו שמצינו כזאת בחכמי ארץ-ישראל. השם רב, שהיה נוהג בבבל מסוף תקופת המשנה עד סוף תקופת גאוני בבל האחרונים שבאחרונים, עבר משם לארצות שבמערב אפריקא ולקהלות שבמערב אירופה הדרומית, שהיו שואבים תורתם מחכמי בבל. חכמי קירואן נקראים בשם רב (2). כזאת נוכל

(1) זה יוצא בברור מהתימתם בפיוטיהם: משלם בי רבי קלונימוס; מאיר בי רבי יצחק (באקדמות); אלעזר בי רבי נתן (הראב"ן); נתן בי רבי יחיאל (בעל הערוך בהרוזיו שבסוף ספרו) וכו',
 (2) עין מאמר „אנשי קירואן“ להרש"א פאזנאנסקי, ששם נקבצו שמות כל חכמי העיר הזאת לאספה אחת.

להחליט גם על חכמי ספרד, וביחוד על אותם שהיו בימי תקופת הגאונים, אף-על-פי שלא תמיד נקל להכריע, מפני שלפעמים לא הקפידו המעתיקים על כך, והיו כותבים במקום „רב“ רק את האות ר' בלבד (וכאשר ראינו כזאת למעלה בדברי בן-ברזל) ולא שמו אל לבם, כי בזה הם נתונים מקום לטעות.

הכנוי רב או רבי, שהיו חכמי ישראל מתפנים בו, נתן מקום לאחד ממרשיעי-ברית, המומר פראי פול, להתנפל על איש-ריבו הרמב"ן, באמרו: „אין בכס היום ראוי להקרא בשם רבי, ומה שקורים אותך היום מאיטרו (Magistro), לקוח מן השם הרומי (Magister) הוא טעות, ובשקר אתה נוהג באותו השם“. והרמב"ן השיבו על זה: „אינך אומר אמת, כי אין רבי מאיטרו, כי אם רב הוא מאיטרו (כי מלת Magister פרושה גדול ורב), ובלא סמיכה נקראים רב בתלמוד“ (וכוח הרמב"ן, הוצאת רמש"ש, בערלין תר"ך, צד 7). מדבריו נראה, שהרמב"ן היה מתפנה בשם רב ולא רבי, אם אמנם מדברי פראי פול נראה ההפך.

במצרים, ששם היו שתי קהלות, האחת בבליית והאחת ירושלמית, אנו רואים מראה אחר. בתשובות, שהגיעו לידינו מגניזת מצרים, אנו מוצאים, שמקצתם, אותם שנשמכו בארץ-ישראל, מכנים בשם רבי, ומקצתם, אותם שנשמכו בבבל – בשם רב.

אבל גדול הרבה יותר היה ההבדל בין חכמי הגולה בבחירת הדרכים שאחזו בהן לעצור בעד אנשי-בליעל מפרוע מוסר. הנה שמענו את חכמי ארץ-ישראל אומרים: „שאם תמצא לומר אין קנס בזמן הזה, יעמדו אנשים הדיוטים ויזלזלו כאנשים מכובדים“, ואת גאוני בבל הראשונים, שאמרו לגדור הפרצה בדרך אחרת, וכדי „שלא יהיו פרוצים בנוקים, ולא ירבו חובלים בישראל“, היו מטיילים נדוי על החובל, עד שיפסי את חברו, ירבה עליו רעים או יפצנו בממון, אם מעט ואם הרבה. ובימים האחרונים עשו צעד אחד הלאה, להוציא מיד החובל את כל דמי הנוק בקרוב, „והחכמים האחרונים וראשי הישיבות, כי ראו הפסד גדול משום שאין דיני דיני קנסות, עשו תקנה לנדות את החובל עד שיפסי את הנחבל בקרוב, כי אין דרך לדקדק ולומר, כן קצבנו לתת כך וכך, כי זה יהיה דיני קנסות, אלא משערים בלבם שעור קרוב, עד כמה מגיע לתת לו, ואין מגלין אותו, ומנדין את החובל עד שיפסי הנחבל, ורואין כמה מגיע לתת

1) דוגמאות לזה: רב חסדאי בן-שפרוט (תלמידי מנחם בשרים), רב אלעזר מאליסנו (עין תשובות הגאונים להרכבי, צד 350), רב נתן, רב שמואל הנגיד, רב יוסף בנו, רב יצחק בר ברוך, רב ברוך בר רב יצחק, רב יצחק בר רב יהודה, רב יוסף בר מאיר. — כל החכמים האלה מובאים בספר הקבלה להראב"ד (הוצאת ר"א נייבויער) בכנוי רב. ומהם יש להקיש על חכמים אחרים, שכתוב אצלם רק ר' לבד, שהיא קצור ממלת רב (וכן מובא שם ר' כאיר בר רב יצחק, ואחר-כך יאמר עליו: ורב מאיר הזה תלמידו היה).

לו; אם קרוב לאשר יש בלבם והנחבל אין רוצה לקבל, אומרים אין בנו כח לנדותו יותר מכאן ומתירין לו; ואם רחוק ממה שבלבם, אין מתירין לו עד שיקרב לאותו שעור" (תשובת רב שרירא, הובאה ברא"ש, פרק החובל), וכן פסק הרי"ף ואמר: „וכד יהיב ליה שעור מאי דחזי למיחב ליה שרי ליה לאלתר בין איפייס הנחבל בין לא איפייס" (פרק החובל), וכן פסק הרמב"ם (הלכות סנהדרין, פ"ה, הט"ו).

אבל חכמי ישראל אשר בארצות אירופה ואפריקא בחרו להם דרך אחרת, פשוטה וקצרה יותר, שאינה מדקדקת כל-כך באסור דיני קנסות בחוץ-לארץ. הרי"ף באחת מתשובותיו אומר: ושאלת, אם אין עונשין במקומות אלו¹) בקנסות; איך יהיה הסייג שלא יעברו האנשים ולא יטו מן הדרך? — הסייג בדבר זה מסור לדיין העיר ולראשי קהלתו כפי מה שהם רואים, ומה שעשו בזה למיגדר מלתא הוא עשוי. ובקנסות אינם נגבים בבבל אם הם נגבים בתורת הודאות²), אבל עונשים כפי מה שמוצאים לצורך השעה, כמו שאמרו (יבמות, צ' / ע"ב; סנהדרין, מ"ו, ע"א): „בית-דין מכין ועונשין שלא מן התורה" (תשובות הגאונים להרכבי, קס"ה). ובתשובות הרי"ף הנדפסות (סי' ל"ו): „וזה הקנס כלו אין גובין אותו בבבל, הלכך אין גובין אותו בזמן הזה, אלא שיש על הזקנים ועל בית-דין לקנוס ולעשות סייג, כפי מה שהן רואין". ובהלכותיו (ב"ק, פרק הגוזל עצים) הוא מביא למנהג זה עוד ראיה אחרת מן התלמוד. לאחר שהביא את דברי רב נחמן לרבא, „האי אינש גזנא עתיקא הוא ובעינא למקנסיה" (ב"ק, צ"ו), יאמר: „מהא שמעינן דקנסינן בכי האי גוונא ואפילו בחוצה לארץ, דהא רב נחמן בבבל הוה וקא קניס, ועוד דגרסינן בפרק נגמר הדין, אמר רבי אליעזר כן-יעקב, שמעתי שבית-דין מכין ועונשין שלא מן התורה, ולא לעבור על דברי תורה, אלא לעשות סייג לתורה". ובמרדכי (פרק השולח, קרוב לסופו) לאחר שהביא את דברי הרי"ף, שהבאנו למעלה בהערה: „וחזינן לגאון

1) ממה שאמר „במקומות אלו", ולא „בזמן הזה", יוצא, שגם בימיו היו דנים בארץ-ישראל דיני קנסות, וכן נראה מדבריו בגמין (פרק השולח), שכתב שם על מה שאמרו: המוכר עבדו לנכרי — קונסים אותו עד עשרה בדמיו; וחזינן לגאון דקאמר ולא מגבינן האי קנסא אלא בארץ-ישראל" (עין עוד להלן), ובלי-ספק כך היא גם דעת הרי"ף, שאם לא כן, לא היה מביא כלל הלכה זו בהלכותיו.

2) כלומר, שאין מגבים קנסות בבבל בכונה לגבותם, לא למיגדר מלתא, אלא בתור חוב, כדרך שמגבים הודאות והלוואות, שבהן אמרו: „אנן שלחתייהו עבדינן". — במקור הערבי: „ואלקנסות אנמא לא תוכלן באלאקראר אדא אכדת בת[כ]ם אלאקראר". אם נערוך תשובה זו עם אותה שבדפוס שהבאנו בפנים, נראה מיד, כי תחת באלאקראר (בפעם הראשונה) צ"ל: באלעראק, כלומר בבבל, ונתחלפה לאחד מן המעתיקים מלה זו, שאפשר שהיתה מטושטשת כנוסח שלפניו, במלת אלאקראר שלאחריה, הדומה לה כמעט בכל אותיותיה. ולחנם נתקשה הרכבי בתרגום תשובה זו ובהבנתה.

דקאמר לא מגבינן האי קנסא (דמוכר עבדו לנכרי) אלא בארץ-ישראל, אבל בחוצה לארץ לא, דלא מגבינן קנסא בבבל; וכנגדם את דברי בעל ספר יראים, שאם אין המלוה רוצה לומר משמט אני — מכין אותו וכו', יאמר: 'וכל קנס ממון אין גובין אותו בבבל אלא במידי דשכיחא ואית בה חסרון כס, ור"ב אומר, דהא דאין דנין דיני קנסות בבבל, היינו דיני קנסות הכתובות בתורה, כגון אונס ומפתה ומוציא שם רע, שלשים של עבד, תשלומי כפל וארבעה וחמשה; וחצי נזק, אבל דברים שראו חכמים לקנוס מעצמם, כגון על-ידי תקנתם, קונסים בכל מקום, כדאמרינן בהאשה רבה (יבמות, צ'): 'בית-דין מכין ועונשין שלא מן התורה', ובהגוזל קמא (ב"ק, צ"ו), דקא אמר רב נחמן, גולנא עתיקא הוא ובעינא למקנסיה. ודיני קנסות, שפירש שאין דנין בומן הזה, שמעתי בשם הר"י מאיברא, שיש לדונם על-פי שבעה טובי העיר, וכן הוא מקובל מאבותיו'. ובאמת אנו מוצאים דיני חבלות וקנסות נוהגים בצרפת מקדם. מעשה בימי רבי משולם ברבי קלונימוס באחד שחלה ונטה למות, ונכנסו הקהל לבקרו ואמרו: מחול לנו על מה שחטאנו לך, וענה להם ומחל לכל ישראל מה שחטאו לו. ואחר פטירתו הוציאו בניו עדות, שחבל שמעון בראובן אביהם, ותבעו ממנו קנס הראוי, ולא נפטר החובל אלא מפני שמחל הנחבל לפני מותו לכל ישראל שחטאו לו, שאף הוא בכלל (תשובת גאונים קדמונים, סימן קכ"ב). ובמקום אחר יאמר רבנו משולם: מי שחבל בחברו וקנסוהו בית-דין וכתבו ונתנו ליד הנחבל, ומת הנחבל, יורשיו גובין מיד החובל (שם, סי' קל"ד). ונכבדה לעינינו עוד יותר תשובת רבנו משולם (גאונים קדמונים, סי' קכ"ה): מעשה בראובן שחבל בשמעון ותלש בוקנו תלישה משונה ומכוערת, ועל רוב קלקולו שראו זקני העיר הוסיפו על קנס הקצוב ק' דינרין, ושמו לו ושמעון (צ"ל: לשמעון) חלק ירושת ראובן מהבית באותן ק' דינרין, וכתבו וחתמו ומסרו לשמעון; וצועק ראובן עתה, שלא כדין עשו לו ראשי הקהל, לפי שקנס הקצוב אינו [אלא] ר' דינרין, והם הוסיפו לו עוד ק' דינרין, ואין לו ולאשתו דירה אחרת, אלא אותה ששמו לשמעון, ועוד שהיא משועבדת לכתובת אשתו וכו'. ורבנו משולם מכריע בפעם הזאת את הדין לטובת החובל, מפני שכשאמרו חכמים בגמרא, הפקר בית-דין הפקר—אינו אלא בנכסי הפושע, אבל נכסים המשועבדים לאשתו אינם יכולים להפקיר, ואם הוא חטא, אשתו מה חטאה וכו'. מתשובה זו יוצא מפורש, שהיו מטיילים קנס על החובל בשעור קצוב; ולא עוד, אלא שהיה שוה בשעורו לאותו המפורש בתלמוד: תלש בשעור, נותן לו מאתים זוז (ב"ק, צ'). אלא שעל רוב קלקולו הוסיפו לו בית-דין שלפנינו עוד מאה דינרין. אבל איך פרנסו חכמים אלו את ההלכה, שאין דנים דיני קנסות בחוץ-לארץ? ולא עוד, אלא שקנסוהו בשעור קצוב? אפשר, שראשי הקהל לא קנסו את החובל בשני קנסות, של מאתים ושל מאה דינרין, אלא בקנס אחד, בשלש מאות דינרין; אבל החובל טוען, שדי היה להם לקנסו בשעור הקצוב בתלמוד, במאתים דינרין, ואולם נראה

יותר, שחכמי צרפת פָּרְשׁוּ לָהֶם, שׁוּה שׁאִין דְּנִים דִּינֵי קְנֻסוֹת בַּחוּץ-לְאָרֶץ אִינּוּ מוֹסֵב אֵלָּא עַל בֵּית-דִּין, אֲבָל לֹא עַל רֵאשֵׁי הַקְּהָל, שֶׁהֵם בְּמִקּוֹם נְשִׂאִים וְרֵאשֵׁי גְלוּת, הַעוֹצְרִים בְּעַם, שֶׁלֹּא יִפְרְעוּ מוֹסֵר. וְכך מִטִּין דְּבָרֵי מְרֻדְכֵי הַמּוֹבָאִים לְמַעֲלָה, כִּי לְאַחַר שֶׁאִמַר בְּשֵׁם ר"ב, שׁוּה שׁאִין דְּנִים דִּינֵי קְנֻסוֹת בְּבַבְלָא אִין לוֹ עֵינִין אֵלָּא בְּקְנֻסוֹת הַכְּתוּבִים בְּתוֹרָה(1), הוֹסִיף וְאָמַר, שֶׁאִפְּלוֹ דִּינֵי קְנֻסוֹת אֵלָּה, שֶׁפֶרֶשׁ ר"ב, שֶׁאִין דְּנִים אוֹתָם בּוֹמֵן הוּוּ, יֵשׁ לְדוֹנָם, כְּפִי מַה שֶׁשָּׁמַע בְּשֵׁם הַר"י מֵאֵיבְרָא, עַל-פִּי שְׁבַע טוֹבֵי הָעִיר, שֶׁהִיָּה בֵּידֵם כַּח גְּדוּלָּה, וְכִמוּ שֶׁאִמַר עֲלֵיהֶם רַבְּנּוּ גְרָשׁוּם מֵאוּר הַגּוּלָּה: „שְׁכַל מִי שֶׁנִּתְמַנֶּה פְּרִנָּס עַל הַצְּבוּר, הוּא כְּאִבִּיר שְׁבָאֲבִירִים” (מְרֻדְכֵי, ב"מ, פ"ב. וְעֵינִן עוֹד בְּדַרְכֵי מִשָּׁה וְטוֹר חֲשׁוֹן-מִשְׁפָּט ס' א' וּב"2).

ה

אחרית הסמיכה.

הַעֲצָה הַיְעוּצָה מֵאֵת הַרְמַב"ם עַל הַסְּמִיכָה, לְהַעֲלוֹת לָהּ אֲרוּכָה וּלְחַדֵּשׁ יָמֶיהָ כְּקֵדָם, לֹא קָמָה וְלֹא נִהְיָתָה בִּימֵיו. יָד הַמְּקָרִים, אֲשֶׁר כְּבָדָה עַל הָאָרֶץ הַקְּדוּשָׁה וְתִדְכָאנָה לְעַפְרָה, הִפְרָה אֵת מַחֲשׁוֹבוֹתָיו, וְהַצְעֵתוֹ נִשְׂאָרָה רַק בַּחוּג הָעֵינִין; וְהַרְשַׁב"א הִיָּה אוֹלֵי הָאֶחָד, אֲשֶׁר אָמַר לְמַצָּא לָהּ סְמוּכוֹת בְּתַלְמוּד (עֵינִין לְמַעֲלָה, בְּרֵאשׁ ס' ב', בַּהֲעֵרָה). אֵךְ אַחֲרֵי עֲבוּר שְׁלֹשׁ מֵאוֹת וַחֲמִשִּׁים שָׁנָה וְיוֹתֵר, חָזַר הָרַעִיּוֹן הַזֶּה וְנַעוּר בְּלֵב יוֹשְׁבֵי אֲדַמַּת הַקְּדוּשָׁה. הָאָרֶץ הַנְּשָׁמָה הִחֲלָה לְהִתְנַעַר מֵעַט מַעֲפָרָה עַל-יְדֵי גוֹלֵי סְפָרַד, אֲשֶׁר נֶאֱחָזוּ בָּהּ וְנִפְחָזוּ בָּהּ חַיִּים חֲדָשִׁים. וְאֶחָד מִגְּדוּלֵי הַתּוֹרָה אֲשֶׁר בָּהּ, רַבִּי יַעֲקֹב בִּי רַב מִצַּפֶּת, בַּהֲתַמְכּוֹ עַל דְּבָרֵי הַרְמַב"ם, אָמַר לְחַדֵּשׁ אֵת הַסְּמִיכָה וּלְהַשִּׁיב אֵת בֵּית-דִּין הַגְּדוּלָּה עַל כְּנוֹ, וְגַם עָשָׂה מַעֲשֵׂה וַיִּסְמוֹךְ בְּשַׁנַּת ה"א רצ"ח אַרְבַּעַת חֲכָמִים: אֵת הַר"י קָאֲרוּ, אֵת הַמְּבִי"ט וְעוֹד שְׁנַיִם אֲשֶׁר לֹא נוֹדְעוּ לָנוּ בְּשִׁמּוֹתָם, וַיְהִי לְנִשְׂיָא עֲלֵיהֶם, וַיֹּאמֶר לְהוֹסִיף עוֹד עֲלֵיהֶם עַד שְׁבַעַיִם רֵאשֵׁי סְנֵה־דְרִיאוֹת. אֲבָל כְּבָר נִגְזַר עַל הַסְּמִיכָה לְבַלְתִּי תִקּוּם אַחֲרֵי נִפְלָאָה. רֵאשׁ רַבְּנֵי יְרוּשָׁלַיִם, רַבִּי לִוִי בֶן-חַיִּיב (הַרְלֵב"ח), שֶׁהִיָּה גַם הוּא מְגוּלֵי

(1) נִרְאָה, שֶׁמֶלֶח „בְּתוֹרָה” לֹא דוֹקָא, וְהוּא הֵינִן לְקְנֻסוֹת הַקְּצוּבִים בְּתַלְמוּד, שֶׁתִּירֵי רַב חֲסֵדָא שֶׁלַח לְרַב נַחֲמָן: לְבַעֲיֵתָה חֲמֵשׁ וְכוּ', וְרַב נַחֲמָן הַשִּׁיב: חֲסֵדָא, חֲסֵדָא, קִנְסָא קָא מַגְבִּית בְּבַבְלָא! (ב"ק, כ"ז).

(2) וְקָרוֹב לָזֶה כָּתַב הַרְא"שׁ בְּפֶרֶק הַגּוּזָל עֲצִים, שׁוּה שֵׁישׁ לְמַנְהִיגֵי הָעַם לְהַטִּיל קִנְס בַּחוּץ-לְאָרֶץ, הוּא דוֹקָא לְגוּלֵי הַדוּר כְּרַב נַחֲמָן, דַּחֲתַנָּא דְבִי נְשִׂיָאָה הָיָה וּמְמוּנָה לְדוֹן עַל-פִּי הַנְּשִׂיָא, אוֹ לְטוֹבֵי הָעִיר שֶׁהִקִּים הָעַם עֲלֵיהֶם, אֲבָל דִּינֵי דְעֵלְמָא לֹא.

ספר, בן רבי יעקב אבן-חביב, בעל ה"עין-יעקב", לא אבה להסכים עם הר"י ברב, ויצא לחלוק עליו בקונטרס מיוחד, קונטרס הסמיכה, הנמצא בסוף תשובותיו. אחת מטענותיו היתה, כי ירא, פן ירשה לעצמו בית-דין הגדול והסמוך בשו"ב לתחיה לבטל את קביעת המועדות על-פי החשבון, שנתקבל לחוק בישראל, ולשוב לעבר שנים ולקדש חדשים על-פי הראיה, על שלשת הסימנים ועל צרכים אחרים השנויים בבקראת, כדרך שהיו נוהגים בזמן שהיתה הסנהדרין קיימת. ובכן לא התרה שאלת הסמיכה גם הפעם, ונשארה תלויה ועומדת עד עמוד כהן לאורים ולתומים".

בחתמת דברי אני רואה לדבר עוד דברים אחדים על קריאת השם רבי, שבו היו מכנים את החכמים הנסמכים, ושנוכר כל-כך פעמים במאמרי זה.

קריאת מלה זו, הממלאה את כל הספרות העברית, איננה ברורה כל-כך, כאשר אפשר היה לדמות בסקירה ראשונה. בספרי הדפוס שבידינו נתפשט המנהג לנקד את ה"ר" בפתח - רבי, וכנגד זה נתקבל המנהג בפי העם לקרא את ה"ר" בסגול - רבי, וכך היו האשכנזים נוהגים לקרותה גם בדורות שלפנינו (עין ספר לחס-שמים להגאון יעבץ, ריש מסכת ברכות). אבל לפי עדות התשבי (בערך רבי), נמצא בהרבה סדרי-תפלה שבימיו ה"ר" נקודה בשוא ואחריה "ב" דגושה, שלא כדן, והאשכנזים היו קוראים אותה בקמץ חטוף, במשקל חלי או עזי (ולא פרש, אם ה"ב" רפויה, כ"ל של חלי - רבי, - או דגושה, כ"ז של עזי - רבי); והתשבי מחליט, שהקריאה הנכונה היא רבי, בחיריק תחת ה"ר". וראיתו ממה שהורגלו הפיטנים הקדמונים לחתום את שמותם בראשי החרוזים: פלוני בריבי פלוני - ב"י אחרי ה"ר". הרו"ה בשערי-תפלה שלו (סימן מ"ט) הולך אחרי הקוראים את המלה בקמץ חטוף, אלא שהוא מוצא לנכון להחליף את הקמץ החטוף בקבוץ, במשקל עזי, ולנקד רבי. והגאון יעבץ אומר, שהקריאה הנכונה היא רבי, ה"ר" בשוא וה"ב" רפויה, במשקל פרי, שבי (בריש ספרו לחס-שמים, ובאריכות יתירה בספרו לוח-ארש, דף י"ט). ונראה, שגם הקדמונים היו מחולקים בקריאת המלה הזאת. ורב שמואל הנגיד בשיריו משתמש בה בשתי דרכים: לפעמים היא נחשבת אצלו כיתד - רבי או רבי (זכרון לראשונים, א', צד 46 וצד 74), ולפעמים היא אצלו כמלה בת שתי תנועות - רבי, רבי (עין שם, צד 161, ובהערת הרכבי, צד 172).

(1) בספר אילת-השחר (דפוס מנטובה, ה"א שע"ב, דף ד', עמוד ב') מצאתי, אמר

רבי יהודה כך היה מנהגו של רבי עקיבא!

הקריאה המפורת בעיני מפלג, היא: רבי. כך היו קוראים אותה בזמן המשנה, וכאשר מצאנוה בברית החדשה כתובה באותיות יוניות (מתי, כ"ג, ז' - ט'). ואפשר למצא סמך לזה גם בדברי רבותינו, שאמרו: נפק לוי ודרשה בשמיה דרבי ולא קלסוה, בשמיה דרבים וקלסוה (גטין, כ', ע"א). נפק רבי חייה ודרשה משמיה דרבי וקלסוה, משמיה דרבים ולא קלסוה (שם, ע"ז, ע"א) - ונראה מזה קצת, שהמלים "רבי" ו"רבים" היו קרובות במבטא ו).

אבל גם את הקריאה המורגלת "רבי" אין לדחות בשתי ידים. בכתובת מצבה אחת איטלקית קדומה, כתובה בשפת רומי, שהוציא החכם אסכולי, נאמר על נערה אחת פוסטינה, שהספידוה שני משולחים (שליחי ציון". עין מאנאטשריפט לגרץ, שנת 1880, צד 439) ושני חכמי רבותינו: duo Apostuli et duo Rebbites - הרי שקראו את המלה רבי. ובאמת הפתח והסגל קרובים במדרגה ידועה בהברתם, וכמו שבלשון ערבית סימן אחד לשניהם, וכן בנקוד הבבלי אין סימן מיוחד לסגול, וכל המלים המנוקדות בנקוד שלנו בסגול-מנוקדות שם בפתח (ולפעמים בחיריק), כאשר כבר העיר על זה הרש"פ בספרו "מבוא לנקוד האשורית". ומי יודע, אם אין מלת "ברבי", המצויה בחתימת הפיטנים, צריכה להקרא בסגול, אף-על-פי שנמצאה בה "י" אחר ה"ר", וכדרך שכך הוא הדבר במלים: היוק, היקף, היכר, היקש, היסח, היתר, שהן כתובות ב"י" אחר ה"ה" ונקראות בסגול. ובתלמוד מצאנו כמה פעמים את הלשון: אמר רחבה אמר רבי יהודה (פסחים, נ"ב, ע"ב) ובמקומות אחרים, שקריאת מלת רבי ממוצעת בין מלת רב ובין מלת רבי, ולפי שנסתפק לבעל המאמר, אם באה לידו השמועה מפי רב יהודה הבבלי, או משום רבי יהודה, שהיה בארץ-ישראל, ולפיכך "היה גורסה בשם שניהם", ובהרכיבו שתי המלים יחד היה קורא "ראבי", כמו שכתבו הגאונים רב שרירא ורב האי ורבנו חננאל בפרושיו (הובאו בערוך, ערך אבי וערך רב). אות "א" הנוספת מורה על ה"ר", שהיא - כפי המנהג הנהוג אצל גאוני בבל - צריכה להנקד בקמץ, במשקל עני, נקי, וכדרך שמצאנו מלה זו מנוקדת בספר אילת-השחר. אבל אין הדבר נמנע, שנמצאו אנשים שקראו מלה זו במקומות הנזכרים בקמץ חטוף, ומהם באה קריאת מלה זו לאשכנזים, לפי עדות התשבי שהבאנו למעלה, וכן השתמש בקריאה זו גם רב שמואל הנגיד לצורך המשקל.

(1) לדעת רש"י (גטין, כ', ע"א), שנה לוי מלת "רבי" למלת "רבים" בכננה. אבל כבר דחו בעלי התוספות את דבריו. ולפי פרושם אפשר לתלות את התלויף בטעות השומעים.